

П 173869

ЧЕРВОНИЙ

ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

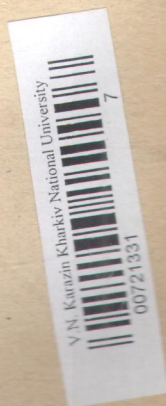
1935

9

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

Ціна 1 крб. 50 к.

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1935 РІК

**НА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

„ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

**ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ**

РІК ВИДАННЯ ОДИНАДЦЯТИЙ

Журнал виходить за редакцією: І. КИРИЛЕНКА,
(відповід. редактор), Ю. СМОЛИЧА (заступник редактора)

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 рік 18 крб.	на 6 міс. 9 крб.	на 3 міс. 4 крб. 50 к.
------------------	------------------	------------------------

Передплату приймають усі поштові філії, листоноші та агентства „Союздруку“.

Адреса редакції — Харків, вул. Чернишевська, № 63А.
Тел. 7-37-82

НА УВАГУ АВТОРІВ: редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Вірші, не прийняті до друку, не зберігаються і з приводу них редакція не листується.

Рукописи мусять бути надруковані на машинці і на одній стороні аркуша.

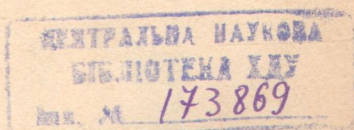
ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ОБЛАСНОГО
ХАРКІВСЬКОГО ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

9

1935

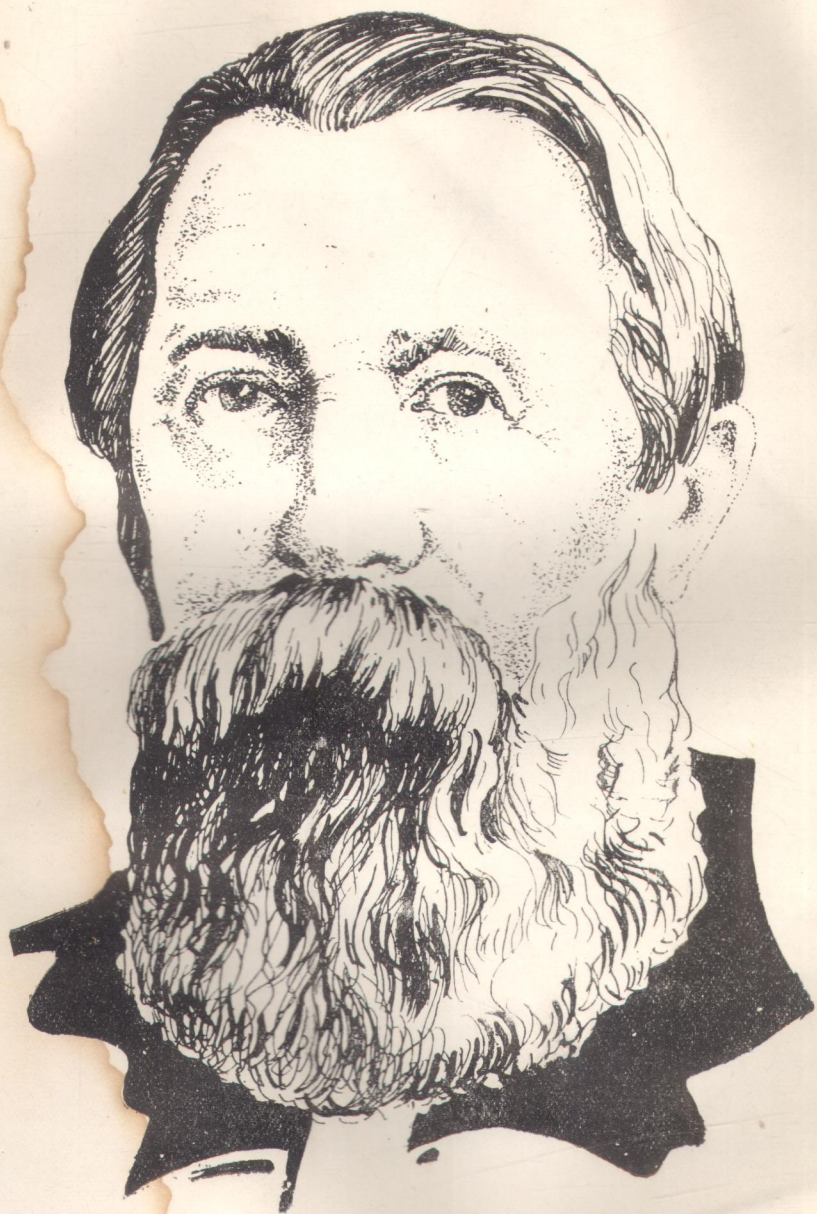

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

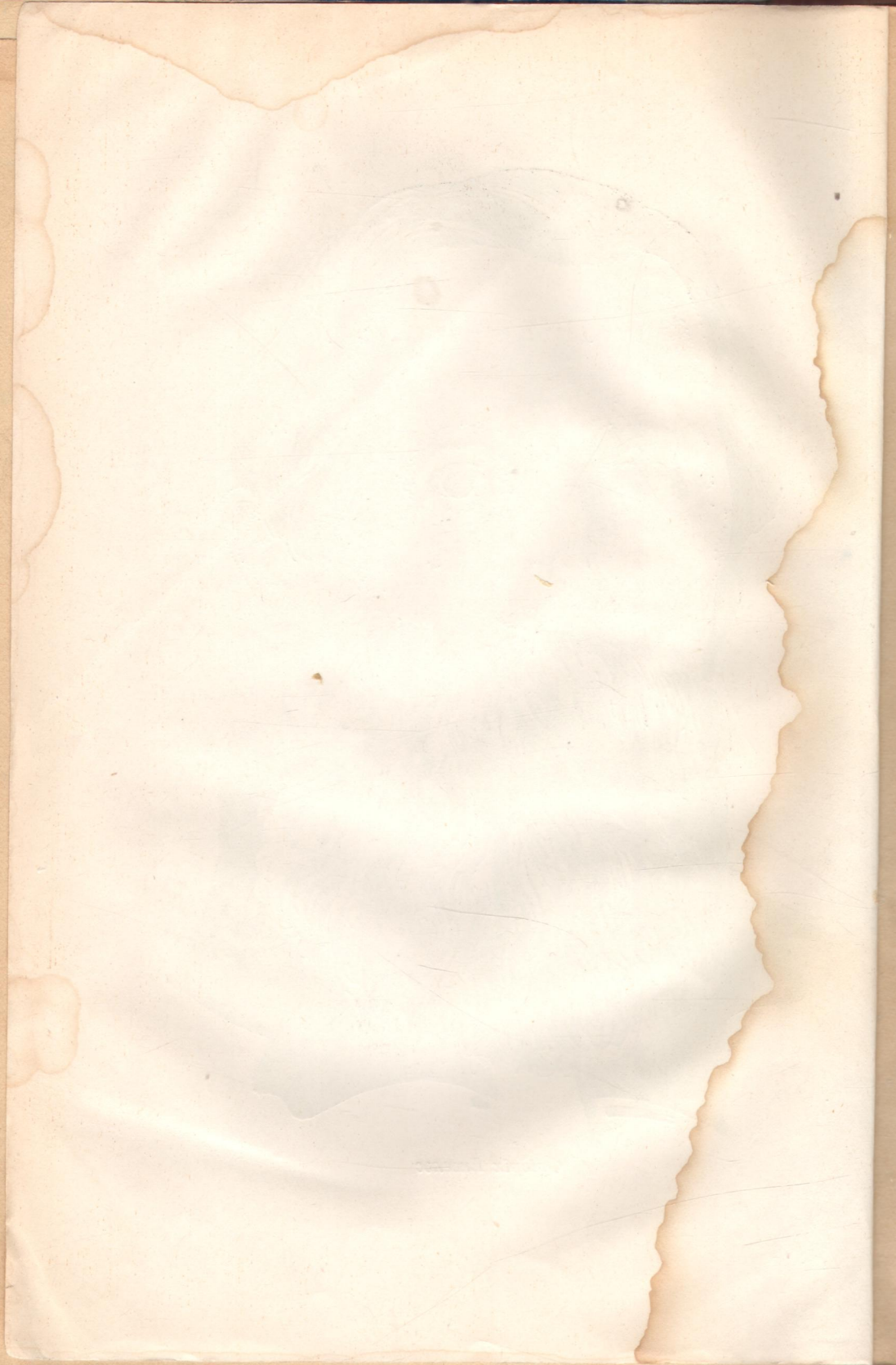
59

З М І С Т

	Стор.
В. І. Ленін — Фрідріх Енгельс	3
Іван Вирган — Материнська. Поезія	11
Іван Вирган — Птиця. Поезія	13
Дмитро Бедзик — Ружа. П'єса	15
Ст. Крижанівський — Велетень. Поезія	47
Хана Левіна — На всьому моя рука. Поезія	50
Юрій Смолич — Наші тайни. Роман (закінчення)	51
Гаврош Сірий — Сестрі. Поезія	132
Федір Кандиба — Люди и атоми. Нарис	134
Александр Бірс — Гі де-Мопассан. Стаття	152
Г. Гельфандбейн — Іван Вирган. Стаття	172
Поль Нізан — Книжка про молодь. Стаття	182
Література, мистецтво, наука	185

Фрідріх Енгельс

ФРІДРІХ ЕНГЕЛЬС¹

*Який світильник розуму погас
І що за серце битись перестало.*

5-го серпня нового стилю (24 липня) 1895 року помер в Лондоні Фрідріх Енгельс. Після свого друга Карла Маркса (що помер в 1883 р.) Енгельс був найвизначнішим ученим і вчителем сучасного пролетаріату в усьому цивілізованому світі. З того часу, як доля звела Карла Маркса з Фрідріхом Енгельсом, життєвий труд обох друзів зробився їх спільною справою. Тому, для того, щоб зрозуміти, що зробив Фрідріх Енгельс для пролетаріату, треба ясно засвоїти собі значення вчення й діяльності Маркса в розвитку сучасного робітничого руху. Маркс і Енгельс перші показали, що робітничий клас з його вимогами є необхідне породження сучасного економічного порядку, який разом з буржуазією неминуче створює і організує пролетаріат; вони показали, що не доброзичливі спроби окремих благородних осіб, а класова боротьба організованого пролетаріату визволять людство від бід, які його тепер гніять. Маркс і Енгельс у своїх наукових працях перші роз'яснили, що соціалізм не вигадка мрійників, а кінцева мета і необхідний результат розвитку продуктивних сил у сучасному суспільстві. Вся писана історія досі була історією класової боротьби, зміною панування й перемог одних суспільних класів над іншими. І це триватиме доти, поки не зникнуть основи класової боротьби і класового панування — приватна власність і безладне суспільне виробництво. Інтереси пролетаріату вимагають знищення цих основ, і тому проти них повинна бути спрямована свідомо класова боротьба організованих робітників. А всяка класова боротьба є боротьба політична.

¹ Друкується за текстом книжки: В. І. Ленін. „Фрідріх Енгельс“. Парт-видав ЦК КП(б)У, 1935.

Ці погляди Маркса й Енгельса засвоєні тепер усім, що бореться за своє визволення, пролетаріатом, та коли двоє друзів у 40-х роках взяли участь в соціалістичній літературі і суспільних рухах свого часу, такі погляди були цілковитою новиною. Тоді було багато талановитих і бездарних, чесних і безчесних людей, які, захоплюючись боротьбою за політичну свободу, боротьбою з самодержавством царів, поліції та попів, не бачили протилежності інтересів буржуазії і пролетаріату. Ці люди не припускали й думки, щоб робітники виступали як самостійна суспільна сила. З другого боку, було багато мрійників, часом геніальних, які думали, що треба тільки переконати правителів і пануючі класи в несправедливості сучасного суспільного порядку, і тоді легко запровадити на землі мир і загальний добробут. Вони мріяли про соціалізм без боротьби. Нарешті, майже всі тодішні соціалісти і взагалі друзі робітничого класу бачили в пролетаріаті тільки болячку, з жахом дивились вони, як, з ростом промисловості, росте і ця болячка. Тому всі вони думали про те, як би спинити розвиток промисловості і пролетаріату, спинити „колесо історії“. В протилежність загальному страху перед розвитком пролетаріату, Маркс і Енгельс усі свої надії покладали на безупинний ріст пролетаріату. Чим більше пролетарів, тим більша їх сила, як революційного класу, тим ближчий і більш можливий соціалізм. В небагатьох словах заслуги Маркса й Енгельса перед робітничим класом можна висловити так: вони навчили робітничий клас самопізнання й самосвідомості і на місце мрій поставили науку.

От чому ім'я і життя Енгельса повинні бути знайомі кожному робітникові, от чому в нашому збірнику, мета якого, як і всіх наших видань, будити класову самосвідомість у російських робітниках, ми повинні дати нарис життя й діяльності Фрідріха Енгельса, одного з двох великих учителів сучасного пролетаріату.

Енгельс народився в 1820 році в м. Бармені, в рейнській провінції пруського королівства. Батько його був фабрикантом. В 1838 році Енгельс сімейними обставинами був змушений, не скінчивши гімназії, вступити прикажчиком до одного бременського торговельного дому. Заняття купецьким ділом не перешкодили Енгельсові працювати над своєю науковою і політичною освітою. Ще гімназистом зненавидів він самодержавство і сваволю чиновників. Заняття філософією повели його далі. В той час у німецькій філософії панувало вчення Гегеля, і Енгельс зробився його послідовником. Хоча сам Гегель був поклонником самодержавної пруської держави, на службі якої він перебував як професор Берлінського університету,— вчення Гегеля було революційним. Віра Гегеля в людський розум та його права і основне положення гегелівської філософії, що в світі відбувається постійний процес

зміни й розвитку, приводили тих учнів берлінського філософа, які не хотіли миритися з дійсністю, до думки, що й боротьба з дійсністю, боротьба з існуючою неправдою і пануючим злом корениться в світовому законі вічного розвитку. Якщо все розвивається, якщо одні установи змінюються іншими, чому ж вічно триватимуть самодержавство пруського короля або російського царя, збагачення мізерної меншості за кошт величезної більшості, панування буржуазії над народом? Філософія Гегеля говорила про розвиток духу й ідей, вона була ідеалістичною. З розвитку духу вона виводила розвиток природи, людини і людських, суспільних відносин. Маркс і Енгельс, удержавши думку Гегеля про вічний процес розвитку¹, відкинули передузятий ідеалістичний погляд; звернувшись до життя, вони побачили, що не розвиток духу пояснює розвиток природи, а навпаки — дух слід пояснити з природи, матерії... В протилежність Гегелю і іншим гегельянням, Маркс і Енгельс були матеріалістами. Глянувши матеріалістично на світ і людство, вони побачили, що як в основі всіх явищ природи лежать причини матеріальні, так і розвиток людського суспільства обумовлюється розвитком матеріальних, продуктивних сил. Від розвитку продуктивних сил залежать відносини, в які стають люди один до одного при виробництві предметів, необхідних для задоволення людських потреб. І в цих відносинах — пояснення всіх явищ суспільного життя, людських прагнень, ідей і законів. Розвиток продуктивних сил створює суспільні відносини, які спираються на приватну власність, але тепер ми бачимо, як той самий розвиток продуктивних сил віднімає власність у більшості і зосереджує її в руках мізерної меншості. Він знищує власність, основу сучасного суспільного порядку, він сам прагне до тієї ж мети, яку поставили собі соціалісти. Соціалістам треба тільки зрозуміти, яка суспільна сила, за своїм становищем у сучасному суспільстві, заінтересована в здійсненні соціалізму, і дати цій силі свідомість її інтересів і історичного завдання. Така сила — пролетаріат. З ним Енгельс познайомився в Англії, в центрі англійської промисловості, Манчестері, куди він перебрався в 1842 році, вступивши на службу в торговельний дім, одним з пайовиків якого був його батько. Тут Енгельс не тільки сидів у фабричній конторі, — він ходив по брудних кварталах, де тулилися робітники, сам своїми очима бачив їх злидні й бідування. Але він не вдовольнився особистими спостереженнями, він прочитав усе, що було виявлено до нього про становище англійського робітничого класу, він пильно вивчив усі приступні йому офіційні доку-

¹ Маркс і Енгельс не раз указували, що вони в своєму розумовому розвитку багато завдячують великим німецьким філософам і зокрема Гегелю. „Без німецької філософії, — каже Енгельс, — не було б і наукового соціалізму“.

менти. Плодом цих вивчень і спостережень була видана в 1845 році книга: „Становище робітничого класу в Англії“. Ми вже згадали вище, в чому головна заслуга Енгельса, як автора „Становища робітничого класу в Англії“. І до Енгельса дуже багато хто малював страждання пролетаріату і вказував на необхідність допомогти йому. Енгельс перший сказав, що пролетаріат не тільки страждаючий клас; що саме те ганебне економічне становище, в якому перебуває пролетаріат, нестримно штовхає його вперед і змушує боротися за своє остаточне визволення. А пролетаріат, що бореться, сам допоможе собі. Політичний рух робітничого класу неминуче приведе робітників до свідомості того, що у них немає виходу поза соціалізм. З другого боку, соціалізм буде тільки тоді силою, коли він стане метою політичної боротьби робітничого класу. Ось основні думки книги Енгельса про становище робітничого класу в Англії, думки, тепер засвоєні всім, що мислить і бореться, пролетаріатом, але тоді цілком нові. Ці думки були викладені в книзі, дуже цікаво написаній, повній найправдивіших і жахливих картин бідувань англійського пролетаріату. Книга ця була страшним обвинуваченням капіталізму і буржуазії. Вражіння, яке вона справила, було дуже велике. На книгу Енгельса стали всюди посилатись як на найкращу картину становища сучасного пролетаріату. І дійсно, ні до 1845 року, ні пізніше не з'являлось ні одного такого яскравого і правдивого змалювання бідувань робітничого класу.

Соціалістом Енгельс зробився тільки в Англії. В Манчестері він вступив у зв'язок з діячами тодішнього англійського робітничого руху і став писати в англійських соціалістичних виданнях. В 1844 році, вертаючись до Німеччини, він по дорозі познайомився в Парижі з Марксом, з яким уже раніше у нього зав'язалось листування. Маркс у Парижі під впливом французьких соціалістів і французького життя зробився теж соціалістом. Тут друзі спільно написали книгу: „Святе сімейство, або критика критичної критики“. В цій книзі, що вийшла за рік до „Становища робітничого класу в Англії“ і що написана в більшій частині Марксом, закладені основи того революційно-матеріалістичного соціалізму, головні думки якого ми виклали вище. „Святе сімейство“—жартівливе прозвище філософів братів Бауерів з їх послідовниками. Ці панове проповідували критику, яка стоїть вище всякої дійсності, вище партій і політики, заперечує всяку практичну діяльність і лише „критично“ споглядає навколишній світ і події, що в ньому відбуваються. Панове Бауери з висока судили про пролетаріат, як про некритичну масу. Проти цього нікчемного і шкідливого напрямку рішуче повстали Маркс і Енгельс. В ім'я дійсної людської особи—робітника, що його топчуть під ноги пануючі класи й держава, вони вимагають не споглядання, а боротьби за кращий устрій суспільства. Силу, здатну вести

таку боротьбу і заінтересовану в ній, вони бачать, звичайно, в пролетаріаті. Ще до „Святого сімейства“ Енгельс надрукував у „Німецько-французькому журналі“¹ Маркса й Руге „Критичні нариси з політичної економії“, в яких з точки зору соціалізму розглянув основні явища сучасного економічного порядку, як необхідні наслідки панування приватної власності. Товаришування з Енгельсом безперечно сприяло тому, що Маркс вирішив зайнятися політичною економією, тією наукою, в якій його праці зробили цілий переворот.

Час від 1845 по 1847 р. Енгельс провів у Брюсселі й Парижі, сполучаючи наукові заняття з практичною діяльністю серед німецьких робітників Брюсселя й Парижа. Тут у Енгельса й Маркса зав'язалися стосунки з таємним німецьким „Союзом комуністів“², який доручив їм викласти основні засади виробленого ними соціалізму. Так виник надрукований у 1848 році знаменитий „Маніфест комуністичної партії“ Маркса й Енгельса. Ця невелика книжечка варта цілих томів: духом її живе і рухається до цього часу весь, що бореться, організований пролетаріат цивілізованого світу.

Револуція 1848 р., яка вибухнула спочатку у Франції, а потім поширилась і на інші країни Західної Європи, привела Маркса Енгельса на батьківщину. Тут, у Рейнській Пруссії, вони стали на чолі демократичної „Нової Рейнської Газети“³, яка видавалася в Кельні. Обидва друзі були душею всіх революційно-демократичних прагнень у Рейнській Пруссії. До останньої можливості відстоювали вони інтереси народу і свободи від реакційних сил. Останні, як відомо, перемогли. „Нову Рейнську Газету“ було заборонено. Маркса, що втратив за час свого емігрантського життя права пруського підданця, було вислано, а Енгельс взяв участь у збройному народному повстанні, в трьох боях бився за свободу і після поразки повстанців мусив виїхати через Швейцарію в Лондон.

Там же оселився й Маркс. Енгельс незабаром знову став прикажчиком, а потім і пайовиком того торговельного дому в Манчестері, в якому він служив у 40-х роках. До 1870 року він жив у Манчестері, а Маркс у Лондоні, що не заважало їм перебувати в найжвавішому духовному зв'язку: вони

¹ „Німецько-французький журнал“ („Deutsch-Französische Jahrbücher“) видавав К. Маркс разом з Руге в Парижі. Вийшов тільки один номер в лютому 1844 р. Маркс вмістив тут свої статті — передмову до критики гегелівської „філософії права“ і розгляд книг бр. Бауєрів з єврейського питання. Ред.

² „Союз комуністів“ — міжнародна організація робітників з комуністичною програмою, заснована при діяльній участі К. Маркса й Фр. Енгельса в 1847 р. Проіснувала до 1852 р. Ред.

³ „Нова Рейнська Газета“ („Neue Rheinische Zeitung“) — видавалася з 1 червня 1848 р. по 19 травня 1849 р. в Кельні гуртком комуністів на чолі з К. Марксом і Фр. Енгельсом. Ред.

майже щодня листувалися. В цьому листуванні друзі обмінювалися своїми поглядами й знаннями і продовжували спільно виробляти науковий соціалізм. В 1870 р. Енгельс перебрався в Лондон, і до 1883 р., коли помер Маркс, тривало їх спільне духовне життя, повне напруженої роботи. Плодом її були — з боку Маркса — „Капітал“, найвизначніший політико-економічний твір нашого віку, з боку Енгельса — цілий ряд великих і дрібних творів. Маркс працював над розглядом складних явищ капіталістичного господарства. Енгельс у дуже легко написаних, нерідко полемічних працях висвітлював найзагальніші наукові питання і різні явища минулого й сучасного — в дусі матеріалістичного розуміння історії і економічної теорії Маркса. З цих праць Енгельса назвемо: — полемічний твір проти Дюрінга (тут розглянуті найбільші питання з галузі філософії, природознавства та суспільних наук)¹, „Походження сім'ї, приватної власності і держави“ (перекладено на російську мову, видано в С.-Петербурзі, 3-є вид. 1895), „Людвіг Фейербах“ (російський переклад з примітками Г. Плеханова, Женева, 1892), стаття про закордонну політику російського уряду (перекладена на російську мову в женецькому „Соціаль - Демократе“, №№ 1 і 2), чудові статті про квартирне питання, нарешті, дві маленькі, але дуже цінні статті про економічний розвиток Росії („Фрідріх Енгельс про Росію“, переклала на російську мову В. І. Засуліч, Женева, 1894). Маркс помер, не встигнувши остаточно обробити свою величезну працю про капітал. Начорно, однак, вона була вже готова, і от Енгельс після смерті друга взявся за тяжку працю оброблення й видання II і III томів „Капіталу“. В 1885 р. він видав II, в 1894 р. III том (IV том він не встиг обробити). Працювати над цими двома томами довелося дуже багато. Австрійський соціал-демократ Адлер вірно зауважив, що виданням II і III томів „Капіталу“ Енгельс спорудив своєму геніальному другові величний пам'ятник, на якому мимоволі невитравними рисами вирізав своє власне ім'я. Дійсно, ці два томи „Капіталу“ — праця двох: Маркса і Енгельса. Старовинні перекази оповідають про різні зворушливі приклади дружби. Європейський пролетаріат може сказати, що його наука створена двома вченими й борцями, відносини яких перевершують усі найзворушливіші перекази стародавніх часів про людську дружбу. Енгельс завжди, — і, загалом, цілком справедливо, — ставив себе поза Маркса. „При Марксі, — писав він одному старому приятелеві, — я грав другу скрипку“. Його любов до живого Маркса і глибока пошана

¹ Це надзвичайно змістовна і повчальна книга. З неї, на жаль, на російську мову перекладена тільки невелика частина, яка містить історичний нарис розвитку соціалізму („Розвиток наукового соціалізму“, 2-е вид., Женева, 1892). (Повний російський переклад „Анти-Дюрінга“ вийшов у 1904 році. Ред.).

до пам'яті померлого були безмежні. Цей суворий борець і строгий мислитель мав глибоко люблячу душу.

Після руху 1848—1849 рр. Маркс і Енгельс у вигнанні займалися не самою тільки наукою. Маркс створив у 1864 р. „Міжнародне Товариство Робітників“ і протягом цілого десятиліття керував цим товариством. Жваву участь у його справах брав також і Енгельс. Діяльність „Міжнародного Товариства“, що з'єднувало, за думкою Маркса, пролетарів усіх країн, мала величезне значення в розвитку робітничого руху. Але і з закриттям у 70-х роках „Міжнародного Товариства“ об'єднуюча роль Маркса й Енгельса не припинилась. Навпаки, можна сказати, що значення їх, як духовних керівників робітничого руху, постійно зростало, тому що безупинно ріс і сам рух. Після смерті Маркса Енгельс один продовжував бути радником і керівником європейських соціалістів. До нього однаково зверталися за порадами і вказівками і німецькі соціалісти, сила яких, не зважаючи на урядові переслідування, швидко й неупинно збільшувалась, і представники відсталих країн,—наприклад, іспанці, румуни, росіяни, яким доводилось обдумувати і зважувати свої перші кроки. Всі вони черпали з багатої скарбниці знань і досвіду старого Енгельса.

Маркс і Енгельс, що обидва знали російську мову і читали російські книжки, дуже цікавились Росією, з співчуттям стежили за російським революційним рухом і підтримували зносини з російськими революціонерами. Обидва вони зробилися соціалістами з демократів, і демократичне почуття ненависті до політичної сваволі було в них надзвичайно сильне. Це безпосереднє політичне почуття разом з глибоким теоретичним розумінням зв'язку політичної сваволі з економічним гнобленням, а також багатий життєвий досвід зробили Маркса й Енгельса надзвичайно чуйними саме в політичному відношенні. Тому героїчна боротьба нечисленної купки російських революціонерів з могутнім царським урядом знаходила в душах цих випробуваних революціонерів найспівчутливіший відгук. Навпаки, намагання заради гаданих економічних вигід відвертатися від найбезпосереднішого і найважливішого завдання російських соціалістів—завоювання політичної свободи—природно було в їх очах підозрілим і навіть прямо вважалося ними за зраду великої справи соціальної революції. „Визволення пролетаріату повинне бути його власною справою“,—ось чого постійно вчили Маркс і Енгельс. А для того, щоб боротися за своє економічне визволення, пролетаріат повинен завоювати собі певні політичні права. Крім того, і Маркс і Енгельс ясно бачили, що й для західноєвропейського робітничого руху політична революція в Росії матиме величезне значення. Самодержавна Росія завжди була підпорою всієї європейської реакції. Над-

звичайно вигідне міжнародне становище, в яке поставила Росію війна 1870 року, що надовго посіяла ворожнечу між Німеччиною і Францією, звичайно, тільки збільшило значення самодержавної Росії, як реакційної сили. Тільки вільна Росія, яка не потребує ні гноблення поляків, фінляндців, німців, вірменів та інших дрібних народів, ні постійного нацькування Франції і Німеччини одної на одну, дасть сучасній Європі вільно зітхнути від воєнних тягот, ослабить усі реакційні елементи в Європі і збільшить силу європейського робітничого класу. От чому Енгельс і для успіхів робітничого руху на Заході палко бажав запанування в Росії політичної свободи. Російські революціонери втратили в ньому свого найкращого друга.

Вічна пам'ять Фрідріхові Енгельсу, великому борцеві і вчителю пролетаріату!

Написано восени 1895 р.

Надруковано в збірнику „Работник“
№ 1—2, 1896 р., без підпису автора.

МАТЕРИНСЬКА

Сад рожевий і рожевий ранок —
Мати сина винесла на ганок.

Ой, парує, розквіта земля —
Підіймає ручки немовля.

Вся сім'я пішла в артіль раненько —
Садом володіє соловейко ...

Струшує росу із пелюсток...
Мати сина винесла в садок.

Тишина в саду і коло хати —
Солодко синочка колихати.

Літаки у небі загули...
Там живе твій тато і орли.

Ой, колиска високо гойдає,
А ще вище тато твій літає.

Літаки спустились низько-низько —
Нахилюсь ще нижче до колиски.

Мабуть, вітер угорі рвучкий,
Та міцні в колиски вервечки.

Ти лежиш у ніжних пелюшках —
Тато ж б'ється у цупких вітрах.

Над тобою яблуні цвітуть —
А над татом хмароньки пливуть.

Він тебе не бачив ще й увічі,
Тільки картку посидала двічі.

Як тобі про нього розказать?
Це росинка впала — не сльоза...

Він у гості та тоді прилине,
Як налеться червоно калина.

Як за море птиця полетить,
Як промовиш перше слово ти.

Ти не знаєш ще нічого, сину,
Про хорошу, про свою країну.

Кращої немає й на землі,
Вороги ж навколо неї злі.

Хай лютують день і ніч вони,
Ти на зло їм — солодко засни.

Хай тобі не сняться голуби —
Літаки ізмалку полюби.

Хай тобі та мій присниться сон,
Як наш тато догляда кордон.

В твого тата тіло молоде,
Його куля не спітка ніде.

Ти у нього підеш, як зростеш,
І літатимеш у небі теж.

Люлі - люлі, котику, засни,
Ще немає, золотко, війни.

То не грім гримить і не бої —
Розспівались наші солов'ї.

А як будуть тучі налягати,
Стане грізним і суворим тато.

І як грім ударить ворогів,
Не жахайся ж, синку, солов'їв.

Люлі - лю... Вітрець гойда квітки
Залетіли, стихли літаки...

ПТИЦЯ

Птиця підіймається угору,
Щоби, не цураючись гнізда,
Голубого, вічного простору
Зачерпнуть крилом. Щоб висота
Вабила людину, і ніколи
Серце не влюблялось у спокій,
Щоб, як у вікні гінкі тополі,
Прагнення росли в душі моїй.

Це ж у тебе, птице бистрокрила,
Древні предки, подолавши страх,
Вчилися літати, і безсило
Падали з надією в очах,
Названі безумцями, щоб знову
Воскресать і заздрити тобі,
Щоб свою нехитру побудову
Мудрістю натхнути в боротьбі.
І це ти дитячі сни красила
Холодком чудного лету. Ти
Всім закоханим давала крила,
Навівала щастя висоти.

Щоб тепер безстрашні, ревні учні
Привітали звисока тебе,
Щоб ні зливи, ні вогненні тучі
Не зломили крил. Щоб голубе
Небо красотою розкривалось
З кожним кругом, і сонця його
В очах стратонавтів відбивались
Краю героїчного мого.

Щоб моя вітчизна народила
Мільйони дочок і синів
Із серцями неземної сили,
З прагненнями неймовірних снів.
Бачиш, птице, як аеронавти
Крилами різьблять круту блакить,
Щоб болить землею і вмирати,
Щоб безсмертно висотою жить.

Та тобі ніколи не відчути,
Чи у вічних крижаних царствах,
Більш вогню в моторах, чи в горючих
Невмирущих молодих серцях.
І коли б ти зрозуміла, птице,—
Ревністю спалила б серце все,

Що моє дівча красу зірниці
Квіткою зза хмар мені несе.

Сивя птице, бідна птице, мила,
Вільна ти і зв'язана крильми,
Тільки ми змінюєм свої крила,
І крильми змінюємось сами.
І що зараз ми уже не можем
Вчитись висоти в тебе,— прости!—
Як завітну пам'ять найдорожчу
Пронесем тебе ми у світи.

РУЖА

П'ЕСА НА ТРИ ДІЇ¹

ДІЙОВІ ОСОБИ

РУЖА — дівчина циганочка.
 АУЗЕН — помполіт по жінобрі.тї.
 СЕРГІЙ — закоханий в Ружу.
 МАРУСЬКА — хитрий ворог.
 СЕМИЗУБ МАРКУША — її коханець.
 СОФІЯ — язикаий „дзвіночок“.
 ВАРКА — вайлувата дівчина.
 НАСТЯ
 ГАЛЬКА } подруги Ружі.
 ОНИСЯ }
 ЯКУБ — батько Ружі, з ведмедем.
 ЧУБАТИЙ ГАРМОНІСТ.
 ДІВЧАТА З БРИГАДИ.

ДІЯ ПЕРША

Лїсова галявина на високому березі річки. Понад берегом повилася стежка. Погріий весняний день. З гілкою акації в руках виходить на галявину Семизуб.

СЕМИЗУБ (обриваючи листочки, ворожить собі). Любить, не любить, плюне, потім поцілує, до серця притисне, увлекається, к чорту пошле, потім своїм назове, любить, не любить, плюне... (Досадно). І знову плюне. (На новий гілці). Любить, не любить, плюне... О, ря-ту-у!.. (І впав, зустрівшись з ведмедем, який несподівано висунувся з куші).

За ведмедем вийшов старий циган Якуб.

ЯКУБ. Шунех же тї! (І голосним ляскотом батога загнав ведмедя назад у куші. Потім підійшов до Семизуба, штовхнув його під бік ногою та вдруге ляснув батогом).

¹ Вищий репертуарний комітет НКО УСРР до вистави у театрах дозволив.

СЕМИЗУБ (зірвався на рівні ноги і не йме віри своїм очам). Отаке чортovinня. Був циган, а став ведмідь... Чи пак...

ЯКУБ. Ти не бійся, добрий чоловіче. Ведмідь в кущах.

СЕМИЗУБ (злякано). О, боже мій!

ЯКУБ. І чесних людей він не займе.

СЕМИЗУБ (затремтів). Та невже тільки чесних? (Відступає).

ЯКУБ. Стривай, а куди ж ти? Про Ружу скажи.

СЕМИЗУБ. Не знаю, не бачив, не буду.

ЯКУБ. І тут її немає?

СЕМИЗУБ. Нема, нема...

ЯКУБ (ляснув батоном). Так буде!

СЕМИЗУБ. Буде, буде, буде, їй богу...

ЯКУБ. Який там богу, де він той богу? Стара шкапа це, а не бог! (Грозить несамовитий угору). Вдавився б ти моєю молитвою, святий Миколаю! Та щоб тобі в горлі підкова безчесного коня застряла!

СЕМИЗУБ (затулив долонями очі). Свят, свят, свят...

ЯКУБ. Без тебе, старий гаджо, обійдемося. Сам тепер знайду її, сам! (Пішов з ведмедем, ляснувши на нього батоном).

СЕМИЗУБ (оглядається боязко, потім безвільно починає рвати листочки акації і монотонно). Любить, не любить, плюне... (І раптом). А що, пак, він питає мене? Невже за Ружу? Стривай, так Ружа тут. У моїй бригаді. (Гукає). Ей, ти, господин чи як тебе! Вернися! Чуєш? (Відмахнувся). Ну, і чорт з тобою. Скоро й так діждешся її в своє шатро. Не сьогодні-завтра сама втече звідси.

Співаючи та підтанцювуючи собі, виткнулась із кущів Маруська.

Продай, милий, сиві бички, купи мені черевички,
Бо я панського роду, не ходила боса зроду!

СЕМИЗУБ (схопив її в свої обійми). А невже не ходила?

МАРУСЬКА (тупнула ногою). Не ходила й не ходитиму!

СЕМИЗУБ. Та ви з таких... (Нишком). За папашу нічого не чути?

МАРУСЬКА (моргнула йому хитрувато). А може в мене зроду не було того папаші? А може мене лелека в капусту принесли?

СЕМИЗУБ (злодійкувато). І не пише?

МАРУСЬКА. Цсс... Ані слова про політику. Чуєш? Папаша далеко, від наших розговорів йому не легше, а нам... (Оглянувшись). Ні, давай краще без політики, Маркушо.

СЕМИЗУБ (зітхнувши). Та воно бо так... Ну, а як подумаєш...

МАРУСЬКА (затулила йому долонею рота). Цсс... Ти краще про себе подумав би.

СЕМИЗУБ (тривожно). А що?

МАРУСЬКА. За оту бариньку з Політвідділу чув? За Аузен?

СЕМИЗУБ. Що ото позавчора заявилася в радгосп? Аузен, кажеш?..

МАРУСЬКА. Егеж. Так і никає, гадюка, по бригадах.

СЕМИЗУБ (приголомшений). Ну - ну. А хто ж вона така? І що їй від нас треба — спитать би...

МАРУСЬКА (з іронією). Спитаеш. От вона тебе питає. Вчора, кажуть, у Петренкову бригаду навідалась. На буряки прийшла.

СЕМИЗУБ (здивовано). У поле?

МАРУСЬКА. А то ж куди?

СЕМИЗУБ (сміхом). Отака вона бариня?

МАРУСЬКА. Е, у гадюки принцип ловкий. До дівчат так і підлазить. Прямо в душу цілиться, проклята (перекривляє): „І як вам робиться, і що кушали“. І мовби почне з погоди, а кінчить кат зна чим — якимись фашистами або іншим чортівинням...

СЕМИЗУБ. Хм... інтересантка. У подруги чи що до них напрошується?

МАРУСЬКА. А ти думаєш. Щоб потім усіх дівчат на своєму поводку водити.

СЕМИЗУБ. Як? А бригадир тоді нащо?

МАРУСЬКА. Ну, знаєш... Всяк бригадир буває. Отакого, як ти, — за хвіст (розсміялася) та на сонце...

СЕМИЗУБ (обурений). Як то? Мене... цебто мене, котрий три роки із года в год водить їх по радгоспах?

МАРУСЬКА. Не кричи, Маркушо.

СЕМИЗУБ. Та я їй, гадюці... Хай тільки поткнеться...

МАРУСЬКА (з іронією). Мабуть, морду наб'єш?

СЕМИЗУБ. А чого ж вона лізе?.. Я ходив по селах, підмовляв кожну дівку, я агуртував їх у бригаду та привів сюди...

МАРУСЬКА. А чи виведеш?

СЕМИЗУБ (лято). І виведу, і виведу!

МАРУСЬКА (ехидно). А як ні? А як скажуть...

СЕМИЗУБ (жбурнув картузом об землю). А, будь ви прокляті!.. (Топче ногою картуз. Отак - о, отак - о стоючу її тоді під ноги!)

МАРУСЬКА. Цур тобі некі! (Турнула його і піднімає спід віг картуза). Їй бо малахольний. Картуз же не казенний...

СЕМИЗУБ. Так що ж мені — вішатися?!

МАРУСЬКА. Хочеш — вішайся, а хочеш... (Насунула йому пустуючи на сами очі картуза). От іще дуринда. Немов йому самому ніззя вже догадатися...

СЕМИЗУБ (посміхнувся надійно). Об чім, Марусю?

МАРУСЬКА ...Та об тім, що ти зі мною зроду не пропадаєш.

СЕМИЗУБ (радісно). Правда?

МАРУСЬКА. Аби тільки слухався.

СЕМИЗУБ (припадаючи коло неї). Маню...

МАРУСЬКА (оглядається). Розумієш, в мене свій принцип. Трохи ловкіший за її. Да. (Конспіративно). За циганку хочу мовити... Правда, якби ти не був падлецом і не залицявся до неї...

СЕМИЗУБ. Хто, я? Клянусь богом, що ні!

МАРУСЬКА (бренькнула йому пальцем по губах). Ох, і пройда ж ти... Маркушо.

СЕМИЗУБ. Клянусь богом, Маню! Циганка — ота смуглява погань?! Ти ж у мене як мама, ні, як сама богородиця, єдина - преєдина!

МАРУСЬКА. Гляди, Маркушо.

СЕМИЗУБ. Ні - ні.

МАРУСЬКА (оглянувшись). Ми повинні дякувати всім святим, що послали нам у бригаду таку паскуду, як наша циганка. Боже мій — танцює, ворожить, віде броду не питає, що хоче, те й робить. А що вже партачить, а що вже дика!..

СЕМИЗУБ. Ну, циганка — що ти з неї спросиш.

МАРУСЬКА. О, так нехай ота Аузен нашу циганку і укоськає, ха-ха-а!..

СЕМИЗУБ. А справді...

МАРУСЬКА. А ми ще надручимо їх одну проти одної. Га? Чи вдержить тоді наша бариня вогонь у своїй жмені?

СЕМИЗУБ. Маню! (Тисне її, збуджений, до себе). Моя ти чортяко! Не дурно в тебе і папаша такий!..

МАРУСЬКА. Треба, щоб циганка, мов страшна мара, лякала її щодня, щоб Аузен десятою дорогою обминала нашу бригаду...

СЕМИЗУБ. І обминатиме, і обминатиме, бомбу їй в дихало! Бо з циганкою жарти короткі... (Пішли, обнявшись, далі у гай).

З кущів вискочили дівчата: Настя, Варка, Софія та Галька.

ДІВЧАТА (сміхом услід парі). Дай, боже, спіткнутися!

ГАЛЬКА. Бач, прохлаждаються. А ми що — в бога теля з'їли? Сідай, дівчата!

ВАРКА (з заздрістю). Ех, і везе ж людям!

НАСТЯ. Та він же рудий.

СОФІЯ. Дарма, що рудий, зате слухняний.

НАСТЯ (з іронією). Та ще бригадир, во!

Вбігає з поля Ружа. Збігла на місток і, злегка пританцьовуючи, заспівала:

Шу́нех же ту́, красо́тка,
Шо́ ме́ туті́ пхена́ва!
Ти́ся ж, ме́ на зоро́нька
Гра́стенца́ ава́ва.

СОФІЯ. Бач, як робити так руки болять.

РУЖА (співає далі):

Гра́стенца́ чордо́ненца,
Шове́нца бахта́ленца,
Шове́нца шука́ренца!

НАСТЯ. Ловка пісня!

ГАЛЬКА. Хоч і циганська, а ловка.

НАСТЯ. І мабуть про путне щось мовиться в ней?

РУЖА. О, мовиться в цій пісні про гоного хлопця і про добрі коні!

ДІВЧАТА (сміхом). Про кові?

РУЖА (співає):

Тися ж ме на зоронька,
Грастенца авава!

Завтра ж я на зорі із кіньми прийду!

СОФІЯ. Чи, бува, не з краденими?

РУЖА (гордовито).

Грастенца чордовенца,
Шовенца бахталенца!

Із шістью краденими, із шістью гарними!

НАСТЯ. Так чим же тут хвастать?

РУЖА. А от вкради ти!

НАСТЯ. Так і ти не вкрала б.

РУЖА. Так зате мій батько!..

НАСТЯ. Не дурно ж ти його і боїшся.

ГАЛЬКА. Страшний?

РУЖА. А так. Якби оце здибав мене з сапкою... Він же й слухати не хотів — куди там, щоб його донька найнялася робити. А мати каже — йди. Тільки нишком, щоб батько не знав. Так я і втекла до вас... Ну, а що ж мені — табір розпався, цигани в колгосп подалися, а ми одні, мов неприкаяні, лишилися в старій кузні...

СОФІЯ. І-і-і, найшла чим хвастать. Краще ось, поки ніхто не надійшов, поворожи мені.

ГАЛЬКА. Або мені, мені, Ружо.

РУЖА (завурила обличчя в долоні і тужно розхитується з боку в бік).

ГАЛЬКА. Отакої!..

НАСТЯ. Боїшся? Та він тебе тут і не знайде. Зроду не знайде. В таку глушину...

РУЖА. Поворожу тій, хто мені допоможе мій рядок гнати.

ГАЛЬКА. Хи-и-и-тра!

РУЖА. Їй-богу, дівчата, таке, що хоч забігай. Ніяк не вгонюсь за вами. А що вже важко, ух!.. Руки болять, попере лама, ноги ледве волочу... Чи, може, справді, плюнути на все та податися додому?

СОФІЯ. Гривеника дам.

РУЖА (бере гривеника, розглядає його, але покласти в кишеню вагається). Новенький, добрий гривеник... А от якби допомогли...

СОФІЯ. Ще що вигадай. Мені самій якби хтось допоміг. Так робити не хочеться!

НАСТЯ. Нехай, Ружо, ми вдвох поженемо твій рядок.
СОФІЯ. Во, отак би й давно. А мені ворожи за гроші.

РУЖА (віддає гривеника). Візьми собі його.

СОФІЯ (зраділа). Задурно?

РУЖА. Не ворожитиму ніяк. Не лежить моє серце до тебе. Ми ось з Настею, ех! (Обнявши її, заспівала).

Шовенца бахаленца
Шовенца...

СОФІЯ. Бач, яка! Чули, дівчата? Щоб за неї робити! Та я тобі за це... всі твої карти... (Вибила їх із рук Ружі). На, збирай тепер, збирай. (Ружа метнулася збирати карти). А то думає, як смуглява...

Пронизливий свист сполохав усіх дівчат і вони шаснули хто куди. Ружа нашвидку збирає розсипані карти. Із кущів витикається Семизуб.

СЕМИЗУБ. А - а, чорти? Отак ви робите? (Але, побачивши перед собою Ружу, загоговав похитливо, потер руки і зненацька накинувся обіймати її). Нічого, нічого, Ружо...

РУЖА. А що таке?

СЕМИЗУБ. Нічого, кажу.

РУЖА. Так чого ж ти?

СЕМИЗУБ. Норму зменшу.

РУЖА. Диви, здурів... (Вирвалась).

СЕМИЗУБ. Дурочко, хто ж від свого щастя тікає? Хочеш, норму зменшу, а хочеш...

РУЖА. Не підступай!..

СЕМИЗУБ. ...Ланковою настановлю.

РУЖА. Відстань! Я нічого не хочу. І ще сьогодні втечу додому. Втечу, втечу!.. (Потрапивши в його похитливі обійми). Пу - у - сти!

СЕМИЗУБ. Диви, мов справді щось путнє. Ні, ні, від смерті скоріше вирвешся...

РУЖА (задиано). Я кричатиму.

СЕМИЗУБ. Хоч розірвись.

РУЖА. Дівча - а - а!..

На цю сцену натикається Сергій. Не задумуючись, він в одну мить підскочив до Семизуба і одним метким ударом у підборіддя змусив його випустити з рук дівчину. Приголомшений ударом Семизуб колихнувся назад, але потім, зібравшись з силами, з диким хрипом подався на Сергія, який стояв на краю річки.

СЕМИЗУБ. У - у, бомбу тобі в дихало!

Але спритний Сергій відскочив убік і вайлуватє Семизубове тіло, згубивши рівновагу, полетіло вниз крізь куші.

СЕРГІЙ (розсміявшись). Та стривай, стривай, куди ти розігнався? Ой, ловко. Пе - рей - май - те! Гляди, у річку? Так і є.

Шубовх, ха-ха-а. (Підходить до зніяковілої дівчини). Ти чий будеш?

РУЖА. Чия? Ну, чия ж!? Мене Ружа звати. А роблю в онтій бригаді... Я ж не займала його.

СЕРГІЙ. Тепер не бійся. Ще й іншим закаже. А займає тебе і вдруге — сторч головою поставлю.

РУЖА (посмілювалася). Такий ти дужий? От хоч би поставив! А то й так усе болить, ой, болить — рук своїх не чую, а він...

СЕРГІЙ (глянув на річку і, розсміявшись, гукнув туди). Ті-кай, Семизубе! Та вдруге не попадайся! Живим не випущу!

РУЖА (підійшла до нього). А ти чий будеш?

СЕРГІЙ (жартома). Мама каже — батьків, батько каже — мамин, а ти от як скажеш...

РУЖА (ухмилюючись). О, я сказала б!..

СЕРГІЙ. А звати мене Сергій. Добре?

РУЖА. Я сказала б, тобі, Сергію... (Схопила його руку). Дай поворожу — вірну правду скажу.

СЕРГІЙ (здивовано). Що таке, що? Поворожиш?

РУЖА. Не бійсь, я грошей не візьму — такому, як ти, молодцю можна цілий день задурно ворожити.

СЕРГІЙ. Ой-ой, і не обридло б?

РУЖА. Дай руку!

СЕРГІЙ. Щоб зараз? Ні, зараз ніколи. До тракторів у поле поспішаю.

РУЖА (ловить його руку). Хочеш — поворожу, а хочеш — по-танцюю тобі.

СЕРГІЙ (здивовано). Та ти що?..

РУЖА. Або заспіваю.

СЕРГІЙ. Мені?

РУЖА. Такому гождому та хорошому... (Схопивши його руку). Чорнява та білява сохне по тобі...

СЕРГІЙ (вирвав руку). Та хто б там сох!

РУЖА. Ой, неправда твоя, Сергію! Неправда, неправда. По очах бачу...

СЕРГІЙ. Хіба?

РУЖА. Запав ти одній в серце...

СЕРГІЙ. Та невже?

РУЖА (бере знову його руку і ворожить на долоні). Ти щасливий, уродливий... Ой, якби ж ти знав, Сергію, як ти їй припав до серця. Чорні твої очі, як дві пекучі жарини, впали їй на груди і тліють... Коли відвернешся — болить дівчині, болить на серці, пече тоді їй вогнем, Сергію, і серце ние. Коли ж дивись на неї, ой, як добре тоді дівці, ой, як гоже! Тепер вона і не знає, що діяти з собою. Коли б твоя воля — вона б усеньке життя обсіпала тебе щастям і веселими піснями стелила б тобі м'яку доріжку!..

СЕРГІЙ. Хто?

РУЖА. Ти не думай — вона путня дівка. І танцює, і спі-

ває ловко... І батька-неньку має, і чорні брови має, і серце гаряче. А от нема в неї золотих талярів, немає багатства... Бідна циганка та дівчина, Сергію.

СЕРГІЙ (розсміявшись). Невже? І дуже бідна?

РУЖА. Дуже, дуже, Сергію. Така бідна, що ти, мабуть, знехтуєш нею.

СЕРГІЙ. Та що ти? Знехтую, кажеш? Хм... Мов я і справді такий вже багатий. Ні, Ружо, у Воловикового сина — не великі багатства. Ну, от — руки маю, в голові дещо... І все. Е, ні, неправду кажу! Я ж — комсомолец, я ж — член великої творчої громади. І багатств у мене тих!.. Не віриш? Так глянь, — скільки одних земель у мене! Он той чорний квадрат раннього пару — бачиш? — оксамитові смуги озимки, а он, за шляхом і тут, бурякові плантації, далі — синій ліс, зелені луки вздовж річки, завод під обрієм — ти думаєш, чие це все?

РУЖА (зачудована). І озимка, і за шляхом клин, і онтой завод під обрієм?..

СЕРГІЙ. Що там клин, що там за шляхом, — одна шоста земної кулі — моя! А прийде час, ось-ось, незабаром, років кілька ще, і я доберусь і до онтих високих хмар!..

РУЖА. Аж до хмар? Ти, мов чародій... А як вони тобі не скоряться?

СЕРГІЙ. Ого! Більшовицькій силі — спробуй не скоритися! (Тисне її до себе).

РУЖА. (гортється й собі до нього). Який ти дужий, Сергію!

СЕРГІЙ. Яка ти хороша, Ружо!

СЕРГІЙ та РУЖА (спам'ятались враз, скрикнули здивовані і відскочили одне від одного). Ловко!

РУЖА. Бач, який ти. Уста про обрій, а руки...

СЕРГІЙ. Так ти ж перша, Ружо...

РУЖА (пустуючи, грозить йому). Ну - ну - ну!

СЕРГІЙ. Клянусь.

РУЖА. Я перша торкнулася до тебе?

СЕРГІЙ. А скажеш — я?

РУЖА. А, може, я?

СЕРГІЙ. Ну, й не я.

РУЖА. А хто ж?

СЕРГІЙ. Виходить — ніхто. Отак ми й стояли собі... А може хтось третій підійшов у шапці-невидимці і пригорнув нас... Ну, та однаково. Приходь сьогодні на комсомольські збори, гаразд? Буде цікаво, побачиш. Товаришка Аузен мовби-то збирається виступити з доповіддю... Що, ти не знаєш, товаришки Аузен? Помполіт по жіроботі. Вашого брата приїхала просвіщати. (І знову непомітно для самих себе поклали спершу одне одному руки на плечі, а потім і пригорнулись). Два дні як у нас, а вже такого переполоху наробила в радгоспі! (Сміхом). В Каплуна в клубі дохду крису на книжках знайшла... Ну, та

дістанеться нам усім! А от ти, може, ще сподобаєшся їй. Ото було б! Ти взялася б за книжку, а я за тебе. Чи пак... (Випустив із рук дівчину). Ой, що ж це я розбазікався? Там же мене трактори ждуть! (Метнувся бігти в поле; раптом спинився і нашивидку кинув дівчині). Ти пробач, Ружо, трактори, брат, така штука... Я ж бригадир... Одне слово, у клубі поговоримо. Приходь! (Хутко подався в поле).

РУЖА (деякий час дивиться йому, зачарована, вслід; і враз буйна радість стрясла всім її тілом, і вона, приспівуючи собі, закрутилася в шаленому танку). Мабуть, не втечу, мабуть, не втечу, мабуть, не втечу... Ай да мої руки, ай да хороші, і не болять!..

Непоміченою входить Аузен Спинилася здивована. Милується з ловкої танцюристкі. Нарешті, коли дівчина обірвала танок, вона підійшла ближче до неї.

АУЗЕН (захоплено). Молодець!

РУЖА. Га? (Метнулась навтьоки).

АУЗЕН (перетявши їй шлях). Яка ж ти полохлива, дівчино.

РУЖА (похмуро). Я й не тікаю.

АУЗЕН. Я в захопленні від твого танцю!

РУЖА. Ну, що ж? А я не для тебе його танцювала.

АУЗЕН. А для кого?

РУЖА. Для кого? Для когось. Так тобі і скажу... І ти б такому заганцювала, дарма, що пані, ого!

АУЗЕН. Путнів?

РУЖА. Як чорт! Вогонь у жмені вдержав би. У-ух! Ось у мене перед тим, як прийти сюди, руки мліли, поперек лало.

АУЗЕН. А тепер?

РУЖА. А тепер, ех! (Рух до танцю). Мов мені вільно бродити по всіх шляхах! Мов я така багата!.. Багатша за Сергія...

АУЗЕН (угледівши в неї карти). О, а це що!

РУЖА. Позолоти ручку, й тобі всю правду скажу.

АУЗЕН. Так ти ворожиш?

РУЖА. Не пошкодує бідній циганці на своє щастя. Ну, бодай четвертак. Ну, гривеник. В тебе ж очі добрі. І серце маєш добре...

АУЗЕН (посміхнувшись). Хіба?

РУЖА. Дай заробити бідній...

АУЗЕН. Заробити? Гаразд. (Виймає блок-нот з кишені).

РУЖА. Най бог здоров'ям тебе шанує.

АУЗЕН. Заробити в радгоспі можна. Робочих рук у нас обмаль. (Пише). Ось тобі записка до завідувача Поклонського.

РУЖА. Ні-ні-ні, ти позолоти ручку.

АУЗЕН. Сапка і позолотить тобі.

РУЖА. Сапка? Добра то мені позолота. Ось скільки болючих мозолів на долоні...

АУЗЕН (здивовано). А звідки ж у тебе мозолі? Ти хіба десь робиш?

РУЖА. А отут же й роблю.

АУЗЕН. Де?

РУЖА. У Семизубовій бригаді.

АУЗЕН. Як? Отак - о робиш? Танцюючи?

РУЖА. Ага, як я оце вперше взяла до рук сапку ... Ой, розігнутиися не можу ... От - от переломиться поперек ...

АУЗЕН (розсміявшись). Не переломиться, ні, не бійся.

РУЖА. О, а ти звідки знаєш?

АУЗЕН. Бо сама колись робила.

РУЖА (з іронією). Ти робила? Де хоч?..

АУЗЕН. На заводі.

РУЖА. Така гожа пані?..

АУЗЕН. Я не пані.

РУЖА. Ну, так директорша.

АУЗЕН. Я з Політвідділу, дівчино. Чула за таку організацію!

РУЖА. З Політвідділу? Диви ... А Маруська брехала, що у вас там хто й зна який народ. Казала — такий уредний, казала — такий безпутний ...

АУЗЕН. Безпутний?

РУЖА. Казала, до людей мовби чіпляєтесь, робити при-неволюєте ...

АУЗЕН (сміхом). А ти як, ти хотіла б не робити? Ні, дівчино, в нас хто не робить, той не їсть.

РУЖА. Хто не робить? Ну, от ... Так і видно, що чіпляєшся!

АУЗЕН. А я хочу, щоб ти навчилася працювати, щоб полюбила працю.

РУЖА (тривожно). Щоб я полюбила? Отакої!.. Ні-ні, ти й не думай. В мене он і поперек, мабуть, вже зламався ...

АУЗЕН (обхопивши її за стан). Та де, поперек в тебе цілісний-кий. Хіба я не бачила, як він вихилилися у танцю? А робити звикнеш.

РУЖА (вирвавшись). Ніколи я не звикну.

АУЗЕН. Ого. Як хоч тебе звати, таку норовисту? (Поклала їй руку на плече). Га? Не скажеш? Ну, не гнівайся, дівчино ... (По паузі). Так як?

РУЖА (приязно). А тебе як?

АУЗЕН. Міра Аузен.

РУЖА (здивовано). Аузен? Так оце ти така? (Радісно). А мене Ружа, коли тебе Аузен, Ружа!..

АУЗЕН. Чого ж ти радієш?

РУЖА. Сергій хвалив тебе, казав, що я, мабуть, сподобаюсь тобі ...

АУЗЕН. А можливо, що й сподобаєшся.

РУЖА. Отоді б! (По-діловому). Правда, Аузен, ти тоді не гнала б мене робити, егеж ні?

АУЗЕН (розсміявшись). А бодай тебе!.. (Обнявши її). Ні, Ружо, я серйозно тобі заявляю,—коли ти не полюбиш праці...

РУЖА. Чого ради?

АУЗЕН. Не полюблю я й тебе.

РУЖА. Не полюбиш? Значить, брехав Сергій... (Вирвалася рішуча). Ну, так і не треба, не люби, бо я й сама не схочу. Щоб потім гнати на роботу? Ні-ні, не дамся я нікому! А тебе, як і онту сапку, як і твій радгосп, як і всіх вас—невиджу, не люблю, і все, що хочеш!.. (Побігла геть).

АУЗЕН. Що за буйний норів? Та куди ж ти, слухай, Ружо-о!

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА

Високий берег річки. Через річку місток з поручнями. Розлогі дерева, між якими квітне біла акація, ваблять чудовим затишком. Понад шляхом, що по-вився полями до містка, розлігся буряковий лан. За містка витикаються шпилі радгоспних будівель. Надворі пекучий весняний день. З поля лине пісня:

Як посію я рожу.
Ой, як посію я рожу,
Та й поставлю сторожу.

Під час співу вибігла з сапкою в руках Маруська, підійшла нишком до бригадира, що заснув у холодку, і голубить його сонного.

Неповная рожа,
Ой, неповная рожа,
Та й не вірна сторожа.

До Маруськи підбігла з поля Софія.

СОФІЯ (аж давиться від сміху). Ой, якби ти бачила...

МАРУСЬКА (пригрозила їй). Цсс... розбудиш, зубата.

СОФІЯ (тихше). От запарилась циганка, куди там! Як хлющ мокра. І мокра, і задніх пасе. А що вже портачить, ха-а-ха... (Маруська підвелася і біжить на місток. Софія піддзвонюючи, теж за нею). Інша на її місці кинула б робити. А вона—ні. Вже який день обливається потом... Серьога приворожив, ха-ха-ха!

МАРУСЬКА (з містка). Чи скоро вже той обід?

Вітер повіває,
Ой, вітер повіває...
Та й рожу нахилиє.

МАРУСЬКА (кинувши погляд у радгосп). Е-ге-ге, дівчата! Так ось де наш хвалений мазило! Під ручку з товаришкою Аузен.

СОФІЯ (у жменю радісно). Xi-i-i, та й казитиметься ж циганка!

З поля підбігає кілька дівчат.

ВАРКА. Покажи хоч, покажи!

ОНИСЯ. Де вона там?

ВАРКА. Га-га-а!

Ружа й собі підбіга, щоб глянути. Неприємо вражена. Дівчата мовчки стежать за нею, а Софія, моргнувши своїм, чмихнула в кулак.

РУЖА (про себе). Он тим високим сонцем клявся мені...

ВАРКА. Слухай, Ружо, а ти прикинь на картах. Їй богу. Карти не збрешуть.

РУЖА. І прикину. (Розкладає їх, рішуча, на містку). Бо я Сергія знаю, бо Сергій мене любить.

СОФІЯ. Подумаєш — любить. Ще як циганок любити... А хто ж тоді нашого брата...

МАРУСЬКА. Цить, Софіє. Не під'южуй, дівчині й так не легко.

СОФІЯ (не второпає). О-о... А ти ж казала?!

МАРУСЬКА (вщипнула її нишком). Оце ж і казала. (Софія скривилась від болю). Цить! Зубата...

Дівчата кружком схилились над Ружою і вголос читають її карти.

ОНИСЯ. Червовий король.

ГАЛЬКА. Винова десятка.

ВАРКА. Дев'ятка...

НАСТЯ. Ти хоч не поспішай, Ружо.

ДІВЧАТА. Винова дама! (І шаснули від засмученої дівчини — хто радісний, а хто злизований).

МАРУСЬКА. Ну, чи не на моє вийшло?

СОФІЯ. Високим сонцем клявся, ха-ха-ха!.. (І обірвала, вщипнута Маруською).

МАРУСЬКА (єхидно на вухо Ружі). Не знаєш ти її яврейського принципа, ого! Вона тобі ще не так мститиме.

РУЖА (приголомшена). Ну, що ж...

Близиться пісня гармошки. Входить замріяний у звучання свого інструмента чубатий гармоніст.

СОФІЯ (сміхом). О, саме в пору, Петре! Циганці ось заграй.

МАРУСЬКА. Ну, що ти, Софіє, хіба ж їй тепер, сердешній, до танців?

РУЖА (тріпнувши головою). А я кажу — грай!

ГАРМОНІСТ. З охотою. Ружі щоб не заграти?

МАРУСЬКА. Ну, як знаєш, дівчино. Може воно тобі і відляже від серця...

РУЖА. За всі рази заграй мені, Петре! Заграй так, щоб овате сонце, дарма, що ним клявся мій милий, щоб воно по-

котилося мені під ноги! (Блиснула зухвало очима, змахнула рукою і під дражливі звуки попливла шалено у дівоче коло). Жвавіше - е! Жвавіше, Петре! Най закаблуками приб'ю своє горе! Ух-ха!..

Потихеньку підводиться Семизуб. Долонею лівої руки затулив очі, а правою замахав на гармоніста, щоб той мовчав. Стихла гармошка, покинула танцювати Ружа, а здивовані дівчата бережно сходяться круг Семизуба.

МАРУСЬКА. Розбудили, мабуть.

СЕМИЗУБ (вишком). Цитьте, цитьте, цитьте...

ГАРМОНІСТ. А що там?

СЕМИЗУБ (крикнув гнівно). Та цить! (І знову тихше, аж до шепоту). Цитьте, цитьте, цитьте, цитьте... (А сам нижче й нижче хилиться до землі).

ДІВЧАТА (не стримались). Ха-а-ха-ха-а!..

СЕМИЗУБ. Ой, ой, кажу я...

МАРУСЬКА (шепотом). Сон, мабуть, сниться...

ГАРМОНІСТ. А, сон? А я думав — скрутило його, слава богу... (І сковзнув пальцями по клавішах, звідки випорхнула дрібна трель звуків).

СЕМИЗУБ (зірвався гнівний на ноги). У-у, бомбу тобі в дихало! Отакий сон спужнути. Кілом шоколаду та новими бруксами хотіли преміювати...

ГАРМОНІСТ (крізь сміх). Та бре-е?

СЕМИЗУБ (схопив його за груди). Хто бре-е?

ГАРМОНІСТ (риштується до контрудару). А хто?

СЕМИЗУБ (відпустив його боязко). Ототож. (По паузі). Та щоб мені більше не повторилося оце безобразія. До роботи тебе наставлено грати, а не до танцю.

ГАРМОНІСТ (під акомпанімент гармошки заспівав зухвало):

А до мене Яків приходив

Коробочку раків приносив...

Під заздрісні очі дівчат пішов собі у поле.

СЕМИЗУБ (услід йому). Барбос! (Підійшов до Ружі і звечев'я). А ти чого тут стовбичиш, бодай тобою циган вдавився?

РУЖА. Вдавишся й ти, коли знову приставатимеш.

НАСТЯ. Ходім, Ружо! (Пішли удвох).

ГАЛЬКА. Та й нам уже пора. А ну, дівчата, хто перший дожене до річки свій рядок?

СОФІЯ. Щоб поперек заболів?

НАСТЯ. Та ледачому животу й пиріг вадить.

СОФІЯ. Тю, яка шира знайшлася. На ударницький квиток хочеш заробити, егеж?

НАСТЯ. Та я знаю, — в тебе совісті як у шолудивого волося.

ВАРКА. Дівчата, і навіщо б ото я сварився? Першою однаково вийду я. Ог побачите.

ДІВЧАТА. А ну-ну! Давай, Варко, спробуємо сили!

СОФІЯ (заспівала з досади):

Ах, невжелі не сойдьот
Місяць на світаню,

ВАРКА (підхопила):

Ах, невжелі не прийдьот
Милий на свіданю?

Всі, окрім Маруськи та Семизуба, пішли на лан.

МАРУСЬКА. Слухай, Маркушо, коли ти мені ще раз на-
гримаш на циганку...

СЕМИЗУБ (здивовано). О-о, досі ж гримав?

МАРУСЬКА. А що я тобі вчора казала?

СЕМИЗУБ. Значить, спросоння гримав.

МАРУСЬКА. Гляди... А то як забіжить від нас...

СЕМИЗУБ. Так, то й так.

МАРУСЬКА. Ти ж не знаєш, що з нею зараз твориться.
Весь світ стоптала б собі під ноги. Да-да. Думаєш, чого
вона танцювала? Бо отут у неї горить, під серцем. Душиться
вона від любовного принципу, да... Ех, коли б оце попалася
їй під руку Аузен...

СЕМИЗУБ. Е, ні, не дай боже.

МАРУСЬКА. Та ти що—малахольний? Чи може умом
тронувся? Не дай бог, каже. Ах ти, опудало діряве. Та я
тобі не те що сорок дівчат, я тобі й сорок курчат не дові-
рила б. Бригадир називається!.. Думає, що як водив три
годи дівчат по радгоспах, то поведеш і на четвертий. Ні,
Маркушо, підеш ти сам звідси, коли циганка не допоможе
нам сьогодні... (Виглянула з містка у двір). Боже мій, який мо-
мент! От щоб мені повилазили... Сюди йдуть! Удвох. Аузен
і Сергій. (Хреститься спішно). Ні, молись ти, Маркушо. Таких
як ти, скоріше бог слухає. Молися!

СЕМИЗУБ. Отакої! Я ж усі молитви перезабув.

МАРУСЬКА. Починай з отчєнаша!

СЕМИЗУБ. Забув і отчєнаш.

МАРУСЬКА (вцинула його з досади). Починай з якої хоч'—з
богородиці, з „вірую“,—аби тільки замахнулася циганка.

СЕМИЗУБ (пішов, але за кілька кроків вернувся і розгублено). Слу-
хай, Маню... Ну, а як замахнеться? Це ж тобі не кулак, а
сапка... Так хто тоді одвічатиме?

МАРУСЬКА. О, матінко!.. От прийдеш ти вночі до мене!..
(Виштовхала його геть у поле від себе). Тьфу!.. І наділив мене бог
кавалером. (Виглянувши у двір). Ага, ідете? Ну, ідіть, ідіть, го-
луб'ята! (Вдаючи безжурну, біжить до своїх. Затягнула пісню, дівчата під-
хопили її).

Мати дочку лає,
Ой, мати дочку лає
Та гулять...

Гуляй, гуляй, доню,
Ой, гуляй, доню,
Та поки молодю.

На місток виходять Аузен та Сергій.

АУЗЕН (оглядає з містка поле). Це, здається, перша ланка Семизубової бригади. Так... Ну, добре, Сергію, я бачу, що твоя ідея штучного дощу цілком реальна. Вчитися тільки треба. Щоб тобі легко було обґрунтовувати все наукою... До речі, коли хочеш знати, то ти не одинокий в своїх творчих шуканнях. На Закавказзі існує навіть науково-дослідчий інститут штучного дощу.

СЕРГІЙ (не ймучи віри). Науково-дослідчий?

АУЗЕН. Я щось читала про їхній перший дослід...

СЕРГІЙ (радісно). Та невже? Ой, коли б це!.. Я всю дорогу аж до тракторів, протанцював би на радішах! (Рух уперед).

АУЗЕН (схопила його за плече). Стривай, Сергію... (Але в ту ж мить стамилася, відвела свою руку і, ніяковіючи). Це я так...

СЕРГІЙ (здивовано). А що?

АУЗЕН. Нічого... Це я хотіла спитати... Куди розігнався?

СЕРГІЙ. А я ж казав,—до тракторів. Чорний пар оремо. О, робота горить! І обов'язково доб'юся, щоб моя колона дістала першість на конкурсі!

АУЗЕН (переборює свої почуття). Так, так. Це ти обов'язково. Я вірю...

СЕРГІЙ. Я вже вкладаюся в норму з горючим. Правда, ще один трактор псує мені картину. Але нічого, товаришко Аузен, я піджену і його!

АУЗЕН. Я вірю тобі, Сергію. (Милується з його). Ти молодець! І коли б тобі щось треба було... допомоги моєї чи що...

СЕРГІЙ. Ні, з тракторами я сам упораюсь. У мене ж в колоні три комсомольці, та й сам я... (Посміхнувся щасливо). Хіба не комсомолец?

АУЗЕН. Комсомолец — та ще й непоганий.

СЕРГІЙ (не чує її похвали). Тут от... Розумієте, товаришко Аузен, з математикою в мене трохи не ладиться...

АУЗЕН (схвильовано). А ти приходи до мене. Я ж з охотою допоможу тобі, з радістю.

СЕРГІЙ. От був би вдячний!

АУЗЕН. А чого ж, приходи, Сергію... (Тисне його долоню).

СЕРГІЙ. З Ружею прийду! Можна? Нехай би зазнайомилася з вами...

АУЗЕН (похмурилась). З Ружею?

СЕРГІЙ (в захопленні). От путня дівчина, Ех!.. Ви не дивіться, що вона така...

АУЗЕН (примружила ліве око). Приходь і з Ружею...

СЕРГІЙ. Грамоти задумав її вчити. Показував перші літери. Тямуща дівка! Тільки, знаєте, така вже дика, ух! (Нишком). Й досі, здається, носить за пазухою карти.

Ах, невжелі не сойдьот
Місяць на світаню,

ВАРКА (підхопила):

Ах, невжелі не прийдьот
Милий на свіданю?

Всі, окрім Маруськи та Семизуба, пішли на лан.

МАРУСЬКА. Слухай, Маркушо, коли ти мені ще раз на-
гримаеш на циганку...

СЕМИЗУБ (здивовано). О-о, досі ж гримав?

МАРУСЬКА. А що я тобі вчора казала?

СЕМИЗУБ. Значить, спросоння гримав.

МАРУСЬКА. Гляди... А то як забіжить від нас...

СЕМИЗУБ. Так, то й так.

МАРУСЬКА. Ти ж не знаєш, що з нею зараз твориться.
Весь світ стоптала б собі під ноги. Да-да. Думаєш, чого
вона танцювала? Бо отут у неї горить, під серцем. Душиться
вона від любовного принципу, да... Ех, коли б оце попалася
їй під руку Аузен...

СЕМИЗУБ. Е, ні, не дай боже.

МАРУСЬКА. Та ти що—малахольний? Чи може умом
тронувся? Не дай бог, каже. Ах ти, опудало дріяве. Та я
тобі не те що сорок дівчат, я тобі й сорок курчат не дові-
рила б. Бригадир називається!.. Думає, що як водив три
годи дівчат по радгоспах, то поведеш і на четвертий. Ні,
Маркушо, підеш ти сам звідси, коли циганка не допоможе
нам сьогодні... (Виглянула з містка у двір). Боже мій, який мо-
мент! От щоб мені повилазили... Сюди йдуть! Удвох. Аузен
і Сергій. (Хреститься спішно). Ні, молись ти, Маркушо. Таких
як ти, скоріше бог слухає. Молися!

СЕМИЗУБ. Отакої! Я ж усі молитви перезабув.

МАРУСЬКА. Починай з отченаша!

СЕМИЗУБ. Забув і отченаш.

МАРУСЬКА (вщипнула його з досади). Починай з якої хоч—з
богородиці, з „вірую“,—аби тільки замахнулася циганка.

СЕМИЗУБ (пішов, але за кілька кроків вернувся і розгублено). Слу-
хай, Маню... Ну, а як замахнеться? Це ж тобі не кулак, а
сапка... Так хто тоді одвічатиме?

МАРУСЬКА. О, матінко!.. От прийдеш ти вночі до мене!..
(Виштовхала його геть у поле від себе). Тьфу!.. І наділив мене бог
кавалером. (Виглянувши у двір). Ага, ідете? Ну, ідіть, ідіть, го-
луб'ята! (Вдаючи безжурну, біжить до своїх. Затягнула пісню, дівчата під-
хопили її).

Мати дочку лає,
Ой, мати дочку лає
Та гулять...

Гуляй, гуляй, доню,
Ой, гуляй, доню,
Та поки молодю.

На місток виходять Аузен та Сергій.

АУЗЕН (оглядає з містка поле). Це, здається, перша ланка Семизубової бригади. Так... Ну, добре, Сергію, я бачу, що твоя ідея штучного дощу цілком реальна. Вчитися тільки треба. Щоб тобі легко було обґрунтовувати все наукою... До речі, коли хочеш знати, то ти не самотній в своїх творчих шуканнях. На Закавказзі існує навіть науково-дослідчий інститут штучного дощу.

СЕРГІЙ (не ймучи віри). Науково-дослідчий?

АУЗЕН. Я щось читала про їхній перший дослід...

СЕРГІЙ (радісно). Та невже? Ой, коли б це!.. Я всю дорогу аж до тракторів, протанцював би на radoшах! (Рух уперед).

АУЗЕН (схопила його за плече). Стривай, Сергію... (Але в ту ж мить стамилася, відвела свою руку і, ніяковіючи). Це я так...

СЕРГІЙ (здивовано). А що?

АУЗЕН. Нічого... Це я хотіла спитати... Куди розігнався?

СЕРГІЙ. А я ж казав,—до тракторів. Чорний пар оремо. О, робота горить! І обов'язково доб'юся, щоб моя колона дістала першість на конкурсі!

АУЗЕН (переборює свої почуття). Так, так. Це ти обов'язково. Я вірю...

СЕРГІЙ. Я вже вкладаюся в норму з горючим. Правда, ще один трактор псує мені картину. Але нічого, товаришко Аузен, я піджену і його!

АУЗЕН. Я вірю тобі, Сергію. (Милується з його). Ти молодець! І коли б тобі щось треба було... допомоги моєї чи що...

СЕРГІЙ. Ні, з тракторами я сам упораюсь. У мене ж в колоні три комсомольці, та й сам я... (Посміхнувся щасливо). Хіба не комсомолець?

АУЗЕН. Комсомолець—та ще й непоганий.

СЕРГІЙ (не чує її похвали). Тут от... Розумієте, товаришко Аузен, з математикою в мене трохи не ладиться...

АУЗЕН (схвильовано). А ти приходь до мене. Я ж з охотою допоможу тобі, з радістю.

СЕРГІЙ. От був би вдячний!

АУЗЕН. А чого ж, приходь, Сергію... (Тисне його долоню).

СЕРГІЙ. З Ружею прийду! Можна? Нехай би зазнайомилася з вами...

АУЗЕН (похмурилась). З Ружею?

СЕРГІЙ (в захопленні). От путня дівчина, Ех!.. Ви не дивіться, що вона така...

АУЗЕН (примружила ліве око). Приходь і з Ружею...

СЕРГІЙ. Грамоти задумав її вчити. Показував перші літери. Тямуща дівка! Тільки, знаєте, така вже дика, ух! (Нишком). Й досі, здається, носить за пазухою карти.

АУЗЕН (колюче). Я бачу — ти скоро ізза своєї Ружі і голову згубиш.

СЕРГІЙ. Хто? Я? Ні. (Зніяковів). Та що ж я... (Посміхнувся злегка). В мене голова міцно тримається. На добрих в'язах. Ну, бувайте, товаришко Аузен,—значить, удвох і зайдемо. (Пішов у поле).

АУЗЕН. Добре! (Дивиться йому якийсь час услід, здавила хвилювання та досаду і поволі наближається до плантації).

Співаючи, витикаються на рядках дівчата. Першою крайньою сапає Галька, коло неї Ониська. Далі тримається купи Маруська, Софія та Варка і останньою Настя та Ружа.

А як стара станеш,
Ой, як стара станеш
Та гулять перестанеш.

НАСТЯ (нишком). Викинь дур з голови, чуєш? Не вір отим чортам.

АУЗЕН (підійшла до Ружі). Хотіла б я знати — хто тебе навчив так робити?

МАРУСЬКА (нишком, моргнувши Софії). А ну - ну!

СОФІЯ (у тон їй). Ох, і зріжуться.

АУЗЕН. Ну? Я ж до тебе звертаюся.

РУЖА (випросталась з погордою). До мене?

СОФІЯ. Ти глянь!..

АУЗЕН. Твоя робота не подобається мені.

МАРУСЬКА. Егеж, бий бика, що не дає молока.

НАСТЯ (погрозила крадькома Маруській). А ти мовчи там.

РУЖА (зневажливо). У нас, у батька, такий непроханій зайді...

СОФІЯ. Вдарить!

РУЖА. Знали б як відповісти!.. (Відвернулася і сапає далі). А я покищо змовчу.

Напружена хвилина. Дівчата з неприхованою цікавістю стежать за цим двоєм. Тиша.

АУЗЕН (спалахнула гнівом, рвучко підійшла до Ружі, думала силоміць примусити її слухати своє обурення і гнів, але утрималась вчасно, і, затиснувши уста, відійшла схвильована убік). Де бригадир?

МАРУСЬКА (поштиво, моргнувши перед тим до своїх). Бригадир пішли до інших ланок. В тому краю, здається.

Пауза. Дівчата схилились і полять далі. Котрась із них чмихнула. І знову тихо.

АУЗЕН (підійшла до Ружі і рішуче). А я кажу — так не роблять. Ти тільки шкодиш буряковій плантації. (Нахилилась і показує на землі). Глянь, твій присипаний, але не зрубаний бур'ян, знову незабаром підведеться та почне рости.

МАРУСЬКА (аж давиться з досади). Та била б уже!..

АУЗЕН (по паузі). Ну, кому я кажу?!

РУЖА (випросталась рвучко). А ти показала б, як маю робити. (Дівчата переглянулись спідтишка, а котрась із них глумливо чмихнула).

НАСТЯ (тривожно). Ружо, що з тобою?

РУЖА (зухвало). На ось сапку, покажи. Чи ти, може, тільки на язык щира та багата? Ну?

АУЗЕН (приголомшена спершу й не знає що відповісти).

Що таке?..

РУЖА (тиче їй сапку). Покажи ось. А то кричати вмієш!..

НАСТЯ (схопила її за руку). Ружо!

РУЖА. Не займай, Насте. По-доброму... Чуєш?

НАСТЯ. Але товаришка Аузен правду говорить. Ти робиш не так.

РУЖА. То нехай вона і навчить мене!

АУЗЕН (стямилась і, посміхнувшись кволо, простягла до сапки руку). Ну, щож... Дай сапку.

МАРУСЬКА (метнулась догідливо до Аузен). В мене ось ловкіша.

АУЗЕН. Байдуже!

МАРУСЬКА. Е, ні, не кажіть. В Ружі он весь держак сучкуватий,—так мозолів і натрете. (Аузен взяла в неї сапку). А ти, Ружо, дивися пильно. Пора б уже навчитися...

АУЗЕН (до краю розгублена). Бачте... Я, може... Я, звичайно, не робила на полях... І сапати не дуже то вмію...

РУЖА (глумливо). Ха-а-ха!

АУЗЕН. ...Коли я вперше прийшла колись на завод, то я не те що робити, але й приступити до верстата не вміла. (Посміхнувшись). А потім нічого. За два роки я таким токарем стала!..

ДІВЧАТА (не ймучи віри). Ви?

АУЗЕН (засміялася). А що ж тут дивного?

НАСТЯ. І так таки робили, га? Як робочі, значить? І в мазуті, і руки, значить, боліли, і поперек?..

АУЗЕН (розсміялася). Так, і поперек, і руки...

СОФІЯ (зареготала). Га-а-га-а! І руки, і поперек!..

АУЗЕН (рвучко повернулася до неї і гнівно). А це що значить?

МАРУСЬКА (услесливо заспішила). Ні-ні, це вона так,—Софії не знаєте? Весь рід у них такий. Я ж їх знаю.

АУЗЕН. На жаль, я ще не знаю, який у вас рід. Але побачимо...

МАРУСЬКА (вдає ображену). А чого ж побачити?.. (До своїх, моргнувши їм). Аж страшно!

АУЗЕН. Ти краще робила б, да. А нагулятися по роботі встигнеш.

МАРУСЬКА. Отакої! Аж смішно. А чим же я робитиму, коли моя сапка у вас? Мов би повчити нас збиралися...

СОФІЯ (чмихнула і нахилилася робити).

АУЗЕН (ледве приховуючи своє замішання). На! (Віддала їй сапку).

СОФІЯ (до своїх). Ха-ха-а, навчила!

АУЗЕН (не знає на яку ступити). Бригадира якби побачити. А то ось, справді... Ну, хіба ж так роблять? (По короткому ваганню підійшла до Ружі). Не так, не так. Мені агроном показу-

вав ... Дай сапку. (Сапає). Ти горнеш, а воно треба спущувати ...
Глянь. І одночасно зрубувати бур'яни ...

ВАРКА (не ймучи віри). Диви ...

СОФІЯ (крадеться нишком до Аузен, поглядає до неї зза спини і вертається, приголомшена, до своїх). Ро-о-бить.

ВАРКА. Бре?

СОФІЯ. Йй богу.

Галя (і собі крадеться до Аузен, заглядає і повертається з теплою усмішкою та переможена). Та ще як робить! Молодець!..

ВАРКА. Ну, ти диви ...

МАРУСЬКА (з іронією). Полють. Та вони тебе одної і вдвох не наздоженуть.

ВАРКА (з погордою). А не наздоженуть.

МАРУСЬКА. Гайда, дівчата, у той край! Почнемо за вітром.

Дівчата повільно рушили вперед. Онися затигла жартівливу пісню. Її підхопили інші.

А в городі ямка
Нема мого Йванка,
Як нема — то й нема
Буду жити я сама!

Пішли. Настя та Аузен полють. Ружа стежить за роботою.

АУЗЕН (випросталась, щаслива з своєї першої перемоги). Ну, от з незвички трохи і не по собі.

НАСТЯ (усміхнена). Нічого, товаришко Аузен, це попервах.

АУЗЕН. Да-а... Тут головне — полюбити ці кволенькі бурячки. Полюбити так, щоб день-у-день, і навіть уночі хвилювали вони твоє серце.

НАСТЯ. Бачиш, Ружо, чуєш?

АУЗЕН. Щоб навіть тоді, коли далеко десь від цього поля, ну, може... (посміхнулася). ... може, у хлопцевих обіймах... щоб навіть тоді ти не забула за ці рядки.

НАСТЯ. Ой, не буде діла, товаришко Аузен,—в неї там як хлопець!.. І куди там їй, сердешній, про буряки тоді пам'ятати.

АУЗЕН. Ти так думаєш? А що, як Ружа і для них залишити у своєму серці бодай дрібоньку місця, га? Отоді буде, правда, Ружо? (Притисла її по-дружньому до себе). Треба робити так, щоб твої рядки здаля кожен пізнав, щоб пальцями показували на них,—гляньте, мовляв, на ударницьку роботу: триста з гектара — не менше дадуть!

НАСТЯ (в захопленні). От було б!..

АУЗЕН. Та щоб напочатку товариш Федоров підійшов тоді до тебе і щоб отако-о, міцно-міцно потиснув тобі руку. Та щоб сказав — молодець, Ружо, ти заслужила собі такого хлопця, як бригадир Сергій!

РУЖА (захлинаючись від щастя). Робитиму, робитиму, товаришко Аузен, і полюблю їх — оці рядки, як і свого гогого

Сергія. Щоб уродили, щоб і триста і більше з гектара! Ух, моя ти!..

Витикаються зза кущів дівчата: перша Софія, потім Маруська та Варка. Підслухують нишком.

МАРУСЬКА (про себе). Ох, не тому богу молиться мій Маркуша.

АУЗЕН. Ну, от і добре. (Натхненно). Бо це ж тільки збагнути,—ти розумієш, Настю, це ж уперше за всю історію людства зневажена колись циганка всипле цієї осені кілька-десять центнерів цукру до соціалістичних закромів!

РУЖА. Всипле? А правда, що всиплю. Хоч і циганка, а всиплю! І буде всім, і буде мені, і буде матері!.. (Зворушливо). А моя мати ніколи не пила солодкого чаю...

Останні слова Марущині подруги вкрили раптовим коротким реготом* Зареготали всі втрьох і, як стій, схилились над рядками та старанно полють їх.

АУЗЕН (до них). А це що значить? Ну?

СОФІЯ (по довгій паузі, не розгинаючись від сапки). А що ж нам — плакати?

АУЗЕН. Та й радити нема з чого. Так робити, як ви робите, як ваша ланка робить... (пройшлася і оглянула Софійчині рядки). Як ти ось робиш...

СОФІЯ. Та, може, краще за вашу циганку?

АУЗЕН. Алеж циганка вперше взяла до рук сапку, а ти, мабуть, не один рік ходиш з нею. Замість, щоб допомогти дівчині...

СОФІЯ. Допомогали вже.

НАСТЯ (з іронією). Та ну, да! Може ти?

СОФІЯ. Чого ж я? Мое діло сторона. Он бригадира спитайте. Скільки, сердега, не старався, скільки не говорив їй...

РУЖА (обурено). Говорив, старався! Дівчата он знають, як він старався.

СОФІЯ. Чи ви чули таку? Марусько!

РУЖА. Та якби то путній бригадир...

МАРУСЬКА. Ой, бережися, Ружо, таке казати. Бо не дай бог почує твої слова бригада...

РУЖА. А ти не розписуйся за всю бригаду.

СОФІЯ. А ти мовчи, циганська мордо!

АУЗЕН (приголомшена спершу). Що таке? Як ти сказала? (Напружена тиша). Ти — в радянському господарстві... (Обурено). Як ти сміла! (Ледве стримуючи своє хвилювання). Та я... Ух! Це тобі не панська економія, куркулько! (Спокійніше по паузі). Ідїть робити, дівчата. Так... Нехай уже в клубі поговоримо на цю тему. І про циган, і про нециган... Увечері приходьте. (Хутко попростувала до містка).

МАРУСЬКА (упівголос до Софії). Ох, і наб'ю ж я тебе, ох і

надаю по мордасам. Ти мені знатимеш, як пащекувати. Я тобі дам „циганську морду“...

Всі втрьох пішли похмурі у дальній край плантації.

АУЗЕН (на містку, мов щось згадавши, повернулася до дівчат). Чуєш, а ти не зважай і не бентежся, Ружо. (Наближається усміхнена до них). От, якби ти сьогодні заглянула до мене увечері...

НАСТЯ. А я?

АУЗЕН. І ти. Приходьте удвох. А від мене пішли б у клуб. Добре?

РУЖА (вагається). Не знаю...

НАСТЯ (шепнула щось нишком на вухо Аузен). Еге ж?

АУЗЕН. Щоб і він прийшов? (Приємно). Так приходьте! Нехай і Сергій. Обов'язково нехай приходить! А як же. Я буду дуже, дуже рада. Поговоримо... О, нам є про що з тобою говорити! Ну, так як, Ружо?..

РУЖА (засоромлена). Добре, прийдемо.

НАСТЯ. І я прийду!

ОНИСЯ (виткнувшись зза куша). І я, товаришко Аузен!

ГАЛЬКА (з поля). І я, і я!

АУЗЕН (змахнувши їм привітно рукою). І ти, і ти, всі приходьте! Ждатиму! (Пішла).

ГАЛЬКА (у рупор долоні). Прийдемо, всі прийдемо!

НАСТЯ (заплескала радісна в долоні). Ага, ага-а! А ти думала, Ружо, тебе одну покличе? Ага, ага!..

РУЖА. Ти мовчи, Насте. Мовчи, мовчи. Серце слухаю... Мовчи, мовчи... Заступилася. Потиснула руку... Каже, приходь. (Підбігла збентежена до Насті і обняла її). Ой, як добре мені, Насте, ой, як гоже на світ глянути! Рядки довгі, лан великий, а я не злякаюсь його і з сапкою із краю в край пройду!.. Щоб уродив лан багато, багато цукру, щоб товаришка Аузен сказала — молодець, Ружо, ти гожа дівка і тебе ніколи не розлюбить твій хлопець Сергій.

НАСТЯ. Цсс... Он батько твій. З ведмедем до тебе суне.

РУЖА. Батько? (Зіщулилась). Ні-ні, батьку, не в пору ти прийшов, не в пору, ні!..

ЗАВІСА

ДІЯ ТРЕТЯ

Діється серед радгоспного двору, на високому березі річки. На задньому плані знаходяться будівлі, серед них і будинок гуртожитку. Від гуртожитку збігає до річки стежка. З іншого боку — парк, а повз нього дорога з телеграфними стовпами. Ближче до берега міцно вчепився у землю столітній розлогий дуб. Обіч нього кущ бузка, під ним лавочка.

Під дубом стоїть Маруська. Вона діловито перераховує свою „казну“, жалібно прощупує кожний карбованець, робить пошепки якісь обрахунки і, врештоту, зав'яже гроші в червону хустину та ховає їх аж під третю спідницю.

Саме в цей час крадеться з парку Семизуб. Побачив свою дівчину, зрадів захвилювався і навшпиньках пішов до неї. За спиною гавкнув і, звичайно, страшно перелякав Маруську. Семизуб регоче вдоволено.

МАРУСЬКА. Чи ти бачив такого? Отак перелякати... Та я тебе, та я тобі, ух, усі твої руді патли обірву! (Схопила його за чуб і щосили смикнула за нього). Будеш?

СЕМИЗУБ. Не буду, не буду, Маню! Ой...

МАРУСЬКА. Ну, отож. (Відштовхнула його гнівна від себе). Малахольний. За ним умлівають отут, а воно гавкає. Кажи — в яких радгоспах побував?

СЕМИЗУБ (знітився). Чого ти їй богу, Марусько... Ну, був у Мереф'янському, і в тому... у Ворошилівському...

МАРУСЬКА. Ну й що?

СЕМИЗУБ. Та що — за робочими б'ються. Буряків по радгоспах до біса, а полільників — обмаль. За кожну дівку готові навулачки йти.

МАРУСЬКА (приємно здивована). Ти правду говориш?

СЕМИЗУБ (посміливішав). Ой, яка ти, їй богу, Маню...

МАРУСЬКА (зареготала). Ех, ти, каплоухий, — вже й злякався. Не знаєш ти своєї Маньки. Характер у мене такий, — от і все. (Серйозно). Да, ти тільки не попадайся міліції на очі. (Оглянулась). Бо я тут теж не дрімала.

СЕМИЗУБ (радісно). Правда?

МАРУСЬКА. Ого! Дівчат так надрочила!

СЕМИЗУБ (нишкочить). Чим?

МАРУСЬКА (хитрує). Було чим.

СЕМИЗУБ. І ловко, Маню?

МАРУСЬКА. Так обкрутила їх, що вони тепер в огонь і в воду готові за мною!

СЕМИЗУБ (аж зів'яв). А за мною?..

МАРУСЬКА. А ти вже за мною.

СЕМИЗУБ (приголомшений). Диви!.. А хто ж тоді у бригадрах піде?

МАРУСЬКА. Ти.

СЕМИЗУБ. А я?..

МАРУСЬКА (розсміялася). Та ти ж, ти, Маркушо.

СЕМИЗУБ (второпав). Ага, я.

МАРУСЬКА (люб'язно). Ах, ти, мій макоцвітний... Не бійся — дівчата в один голос требують тебе. З своїм бригадиром, кажуть, прийшли — з своїм і підемо звідси!

СЕМИЗУБ. Та бре-е! (Аж захлинається від щастя). А чим же я їм так уподобався? Чуєш, — чим, чим?

МАРУСЬКА (бринькнула йому по губах). Ще що подумай. Він уподобався. Мої слова їм уподобались. Розпекла так!..

СЕМИЗУБ. А чим?

МАРУСЬКА І знову „чим“. Багато, Маркушо, знатимеш, скоро постарієшся.

СЕМИЗУБ (чуває потилицю). Та це воно правда...

МАРУСЬКА. Тут от циганка щось довго засиділась у гуртожитку. Коли б уже виходила, то ми б у путь збиралися.

СЕМИЗУБ (з догадкою). Стривай, а вона не пронюхала? Або їхній актив, га? Бо це аж не віриться, щоб у такому ділі вас не висліджено. Йй богу, Маню...

МАРУСЬКА. А, що ти знаєш! Мов у нас свого активу немає. Ми не ликом шиті — знаємо, з якого підступити. (Конспіративно). Розумієш, сьогодні там у них якесь фізкультурне свято, ну, і весь їхній актив побіг на річку. Лишилась тільки ота клята циганка...

З гуртожитку вийшла Ружа з книжкою в руках.

СЕМИЗУБ. Вийшла вже!

МАРУСЬКА (зрадівши). Ага! От і добре. Тепер дівчата хутко зберуться. Ні-ні, ти заховайся, за дуба стань. (І сама заховалася). Ми вже всі готові. Тебе тільки ждали. Вчора виплатили получку... (Нишком). Лишилось тільки взяти оклунки та до контори по пашпорти...

СЕМИЗУБ (затулив їй рота). Цсс...

Підходить Ружа. Це тривожить Маруську й Семизуба. Вони кумедно відступають круг дерева... І, зрештою, зраджують свою присутність. Ружа підозріло оглянулась на шелест і з лукавою посмішкою на устах крадеться за ними. Ті знову відступають. Починається кумедна гра, яка зрештою кінчається тим, що Ружа натикається на Маруську.

МАРУСЬКА (похмуро, ховаючи позад себе Семизуба). Чого тобі?

РУЖА. А тобі?

МАРУСЬКА. Висліджуєш?

РУЖА (здивовано). Кого?

СЕМИЗУБ (виринув гнівний зза спідниці). У, бомбу тобі в ди-хало!..

МАРУСЬКА (розгублено). От старий дурак. (Вдаючи здивовану). Ти де тут взявся?

РУЖА (розсміявшись). А ти й не примітила? Спід спідниці у тебе вискочив, ха-а-ха!

СЕМИЗУБ (посунув з кулаками до неї). Ой, засмієшся ти на кутні...

МАРУСЬКА (вишком). Маркушо!

СЕМИЗУБ. А чого вона?.. (Запнувся). Марусько, циганку і щипала б, при чому тут я? (До Ружі). Нічого, нічого, я ось здибав отого чорта, папашу твого...

МАРУСЬКА (смикнула його). Та ходім вже!

СЕМИЗУБ. ...То він тобі всипле... (Пішов за Маруською у парк).

РУЖА (услід йому). Не турбуйся, Семизубе, мені чи всип-

лють, а тобі вже всипали. Вигнали, а то ще й... під замок заберуть, коли ти тут винюхуватимеш. (Про себе). Думають, що я не догадуюсь за їхні каверзи. До дівчат хочеш підлізти — знаю. Ну, а я от навмисне тут сяду, і спробуй тоді піткнутися до них. (Сідає на лавочку і замислена розгортає книжку). Батько знову тут... А що йому треба? Мов я йому заступила на небі сонце. (Читає по складах). У Грузії, на бе-ре-зі річки Ку-ри є не-ве-лич-ке місто Го-рі...

Високий, з широким розмахом, Сергій голос відірвав Ружу від книжки. Підняла голову, оглянулась і зачарована слухає чудову пісню коханого хлопця.

Ой, ти, дівчино, горда та пишна,
Чом ти до мене з вечора не вийшла?
Чом ти до мене з вечора не вийшла?

Ой, рада б я вийти, боюсь виходити:
Смотрять на нас воріженьки, то будуть судити.
Смотрять на нас воріженьки, то будуть судити.

Сергій вже серед двору. Побачивши перед собою дівчину, замовк, покинув співати і підкрадається до неї. А Ружа схилилась над книжкою і вдає, що вся поринула в читання. Раптом хлопець обняв її.

РУЖА (вдає ображену). А йди... отак злякати. Пусти, кажу. (Вирвавшись). Та ще у мазуті...

СЕРГІЙ. Бач, які благородні!..

РУЖА. Благородні. Сьогодні ж вихідний.

СЕРГІЙ. Ну, що ж... А мені запарка. З самого світанку на ремонті. Дав Політвідділові слово випустити в поле всі п'ять тракторів. Стривай, а чого ж це ти не з дівчатами? (Схопив її за руку). Біжімо, Ружо! І я скупаюся, удвох!..

РУЖА (опирається). Ні-ні-ні, пусти, Сергію. Бачиш, на варті стою.

СЕРГІЙ. На варті? Так твоя варта вже скінчилася. Глянь, я вже тут, коло тебе.

РУЖА. О, ще що вигадай. Був би мені клопіт тебе виглядати. Ні, тут краший за тебе молодець.

СЕРГІЙ (розсміявшись, обняв її). Ах, ти моя...

РУЖА (вивернувшись, відбігла і пустуючи). Ач, який! Вже й його...

СЕРГІЙ. А чия?

РУЖА. Чиясь.

СЕРГІЙ. Ловко!

РУЖА. Авжеж! (Побігла від нього).

СЕРГІЙ. І думаєш — не спіймаю?

РУЖА. Спробуй.

СЕРГІЙ. Та була б ти навіть хмаринкою небесною!.. (Підгнав за нею).

РУЖА (від нього). А ти вітром прудким!

СЕРГІЙ. Ні, я прудкіший за вітер! (І знову за нею).

РУЖА (вивернувшись). Гляди, прудкіший!

СЕРГІЙ. Ти думаєш, Сергій жартує? Ні, Ружо, прийде час, і Сергій у цупкий жмут скрутить ці хмари! Дай тільки добратися до університетів, ех! Математику, фізику, хемію, да, могутню хемію дай до самих основ пізнати! Щоб я, глянувши вгору, мав силу читати великі таємниці голубих просторів! А тоді... Тисячі і мільйони відер води вирву я тоді з цих хм-р, вирву, силоміць вирву і проллю їх на спраглу землю рясним дощем!

РУЖА (під гіпнозом його слів). Ти?

СЕРГІЙ. І такі, як я!

РУЖА. Так ти ворожбит, Сергію?

СЕРГІЙ (розсміявшись). Ворожбит? Ні, я студент заочного інституту.

РУЖА (і собі розсміялася). Тю на тебе! Одно лякає. Знаю, що студент, але говориш ти, як мудрий ворожбит. Так тільки моя матір вміє заклипати. Але вона, дарма, що ворожка, ні одного дощу не пролила на землю.

СЕРГІЙ (плигнув і схопив її в обійми). Єсть!

РУЖА (вирвавшись). Дзюськи! (Тікає від нього і ховається за дуба).

СЕРГІЙ (круг дуба за нею). Ох, як вловлю!..

РУЖА. Ага, спробуй. Отак ти, мабуть, і хмари колись ловитимеш.

СЕРГІЙ. І хмари ловитиму і тебе зловлю. Зате вже як зловлю! Я ж не подивлюся, що тее...

РУЖА. Казала Настя, як удасться. (Ховається непомічена за кущ).

СЕРГІЙ. І не пручайся тоді! (Тихенько крадеться круг дуба, спершу ліворуч). Я такий. Дарма, що в мазуті... (Хитруючи, повертається вправо, обійшов нишком раз і вдруге). О, з тобою зв'яжися... Та не пустуй, чуєш? (Знову ліворуч). Ох, і вредна ж, як муха... Ну, Ружо, пожалій свого ударника, дай вловитися. Та не бійсь, я й не торкнуся до тебе... (Спинився задиханий). Фу-у... (Зсовується стомлений додолу, сідає). Лови сама себе, коли така розумна... (Схилив на груди голову, журиться). З нею як з людиною, а вона гонки затіяла. Та що ж я — орловський рисак? Я бригадир і все.

Надходить Аузен. Дивується. Потім підходить ближче і співчутливо схиляється над ним.

СЕРГІЙ (обняв її раптом за ший і голосно поцілував). На, щоб не глумилася!

АУЗЕН (сміхом). Не бу-у-у-ду!

Сергій випустив її і, приголомшений, не може і слова вимовити.

АУЗЕН. А, злякався, ха-а-ха!.. Ну, нічого, хлопче.. Подає йому руку і він підводиться з землі).

Ізза куща виходить зняковіла Ружа.

АУЗЕН (здивована). О, і Ружа тут? А я думаю — з ким це наш Сергіюга тут розмовляє? То ви у жмурки грали чи що?.. (Підійшла до Ружі і обняла жартуючи). Ти ж тільки не гнівайся, дівчино, — повіриш, зовсім випадково перехопила в нього один поцілунок. (Грозить йому пустуючи). Ач який! Гляди мені...

СЕРГІЙ (посміхнувся). Удруге глядітиму.

АУЗЕН (здивовано). І в мазуті...

СЕРГІЙ. Дав слово Політвідділові...

АУЗЕН. А - а, з ремонтом і досі?

СЕРГІЙ. Кінчили! Завтра вся колона буде в полі. От по бачите.

АУЗЕН. Вірю. Тобі я вірю. Як і твоїй Ружі... Да, а чого це ваша бригада не на річці?

РУЖА (знижала похмура плечима).

АУЗЕН (заглядає їй, посміхаючись, у вічі). Ти що — може, справді, сердишся?

СЕРГІЙ. Та ні, що ви, товаришко Аузен.

АУЗЕН. Так, але я не тебе питаю. Ти пробач, Ружо, коли образила тебе...

СЕРГІЙ. Та що ви! Аж смішно.

АУЗЕН. Сергію, ну який ти наївний. Я ж добре бачу...

СЕРГІЙ. Добре, та не добре. Правда, Ружо? А що вона трохи збентежена, так мало чого — були б і ви такі, якби вас хтонебудь поцілував отак зненацька.

АУЗЕН (засміялася). Так не її ж поціловано.

СЕРГІЙ. Однаково.

АУЗЕН. Тоді нехай. Я думаю, що Ружі нема чого гніватись на мене. Принаймні я тут не винна.

СЕРГІЙ. Ой, які ви, їй-право...

АУЗЕН. Ну, гаразд, я не для того прийшла. Ваших дівчат, Руже, ніяк не дождемося. Що з ними? На річці всі бригади, — сьогодні молодь демонструє красу і міць свого здорового тіла, а з вашої бригади тільки одиниці. Де ж решта?

СЕРГІЙ. Невже й досі в гуртожитку?

АУЗЕН. Очевидно. Ти б, Ружо, гукнула їх...

РУЖА (неохоче). Добре.

АУЗЕН. Зроби це, будь ласка. Бо мені дуже ніколи... Мушу там бути. Чуєш — музика? Скажеш дівчатам, що в нас дуже весело. Да, і що ударниць преміюватимуть.

РУЖА. Скажу. (Пішла поволі від них).

СЕРГІЙ. А я з вами, товаришко Аузен. Проведу вас трохи.

РУЖА (крадькома оглянулася).

АУЗЕН. Е, ні - ні, ти спершу скупайся.

СЕРГІЙ. Та оце ж і хочу.

АУЗЕН. А то невмиваних не люблять дівчата. Та й Ружа

може відкинутися. (Аузен засміялася. Весело і Сергію. Поволі спускаються стежкою до річки. Звідти долинула музика духового оркестру. Заграли польку).

Ружа не вийшла в гуртожиток. Спинилася. Оглянулася на сміх. В очах смуток і біль. Потім вернулася і, крадучись, пішла до берега.

Приховуючи злорадну посмішку, із схованки вийшла Маруська і загородила Ружі дорогу.

МАРУСЬКА. Ага, отак наших учать.

РУЖА (з несподіванки). Ой... Це ти?

МАРУСЬКА. Та я б їй, гадюці...

РУЖА. А тобі вона що?

МАРУСЬКА. Мені? Мені нічого. А тобі ось... Я ж казала колись... (А глянувши на річку). Бач-бач, і руку поклала йому на плече... Ох, і ловкий принцип у гадюки!

РУЖА (похмуро). Відійди, Марусько, по-доброму.

МАРУСЬКА (на безпечній відстані). Нічого, нічого, повік вдячна їй не будеш. Серця ні грамотою, ні ударницьким квитком не купиш, серце свій принцип має, так, так. Воно кров'ю обиліється, а таки стребує свого.

РУЖА (гнівно). Марусько, я горло тобі перерву...

МАРУСЬКА (відступає злякана). Свят, свят, свят... І бувають же такі малахольні...

РУЖА. Падлюка!

МАРУСЬКА. Ха-а-ха! Їй межичі плюнули, а вона облизується. (Хутко подалася в гуртожиток).

Ружа сама. Підійшла до дерева, сперлася на нього і мовчить засмучена. Підсвідомим рухом дістала зза пазухи колоду карт і тасує їх. Заспівала:

Про дадеро
Мрі дайорі
Кай манге те джав?
По чужа строніца
Там ме замодомпе.
Хосійом пе чужа стропа
Кай манге те дав?

Потім розкладає по лавочці карти, ворожить собі... І раптом змішує їх, кидає люто під ноги, топче і рве на шматки. До неї підкрадається Якуб із скрипкою в руках. Повернувшись, щоб бігти, вона натикається на батька і з несподіванки скрикує вражена.

РУЖА. Батьку, ти?

ЯКУБ. Таки здибались...

РУЖА (кидається йому схвильована на груди).

ЯКУБ (пригортаючи її). Покинула старих, пішла від нас...

РУЖА. Забери мене, батьку, забери звідси.

ЯКУБ (здивовано). Забрати?.. (Радісно). О, моя доню!..

РУЖА. Хутчіше тільки! Не дай глумитися з мене.

ЯКУБ. Глумитися? (Блиснув гнівно очима). У-у, басама фафлюхтер!.. Хто ж він той собака безчесний?!

РУЖА. Мене обікрадено...

ЯКУБ (з полегшенням). Гроші?..

РУЖА. Ой, ні, тату, ні...

ЯКУБ (задиhaється приголомшений). Він обікрав твоє дівоцтво?

РУЖА. Не питай, батьку...

ЯКУБ (зціпив лютий кулаки і крізь зуби). У-у, девлалеле! Одне твоє слово — і я спід землі дістану його. Хто ж він — назови! Дай помститися за твою честь. (У небо). Із хва тире клула! Я з'їм твої покидьки, милий боже, допоможи тільки вловити цього безчесного собаку!..

РУЖА (лякається). Ти хочеш вбити його?..

ЯКУБ. Твоя воля, Ружо. Схочеш — мов жабу кину тобі під ноги, — танцюй тоді на його грудях, справляй своє весілля, — о, я доброї пісні заграю твоїм ногам! (Розгортає скрипку). А схочеш — я, мов негідного пса, прикую на ланцюг до нашого ведмеда — і нехай ходить з нами, нехай цілує твої сліди!

РУЖА. Ні, ні, ти схаменися, батьку! Що ти?.. Ти ж не любиш його... (Якуб змахнув лютий скрипкою). А я... А я, тату... (Схилилась йому на груди і тихо схлипує)

ЯКУБ (розчулений). Ну, от, бачиш... Хіба ж не ми казали тобі?.. Не йди до них, не вір їхнім обіцянкам. Собаці прибудній скоріше повір — тільки не їм. Вони ненавидять цигана, вони гонять його з двору, гонять з села... Віки, цілі віки ненавиділи нас, — а ти повірила їм за одне красне слово!.. Ех, ти, нерозсудлива.

РУЖА (підводить голову з батькового плеча і спроквола посміхається). Так, нерозсудлива... (Потім відійшла вбік, закинула в тузі голову закладала за голову руки і заплющила очі). Я повірила їм... Я повірила, що бідної циганки вже ніхто не образить і що просити в людей шматка ніхто не пошле її. Я повірила людям. І Сергій, і Аузен, і подруги мої — всі вони стелили мені під ноги прекрасні сонячні надії. Йти було б м'яко, як уві сні...

Якуб загравав. Спід смичка полились спокійні і тихі звуки — журна прелюдія до буйної пісні. Ружа завмерла, прислухаючись до неї. І раптом шалений вихор диких звуків збудив її і поніс до танцю. Дівчина ураз перетворилася. І розпач, і гнів, і зневага до всіх людей світилася в її очах. Але, дійшовши найвищої точки свого шалу, раптом обірвала і збуджена підійшла до старого.

РУЖА (рішуче). Годі, батьку!

ЯКУБ. А чом же? Танцюй.

РУЖА. Ні, годі. І ходім звідси. Хутчіше тільки. Загортай свою скрипку, гукай ведмеда... І щоб наші ноги ніколи більше не завернули сюди.

Із дверей гуртожитку виходять гамірні дівчата. За плечима в них клунки, вони одягнені в дорожнє. Побачивши їх, Ружа стямилась і якусь мить не рушиться з місця, здивована їхньою поведінкою.

РУЖА. А куди ж ви, дівчата?

ДІВЧАТА (мов би це не до них, затагнули жартівливої пісні):

Коли б мати не била,
то я б лихо робила,
через гору та в контору
до писаря ходила.

РУЖА (підбігла до них і турботно). Дівчата, а куди ж це ви з клунками?

ГОЛОСИ. — За щастям!

— За щасливою долею, Ружо!

РУЖА (не ймучи віри). З радгоспу, може?

МАРУСЬКА (зухвало). А ти думала—до твоєї Аузен по фізкультуру на річку? Ні, бігайте вже сами собі у тих... рейтузах чи поштаниках, а ми покищо у спідницях походимо. (Дівчата зареготали). Гайда, подруженьки! Затягуй котра пісню!..

РУЖА (кидається схвильована проти них, хоче загородити їм путь, благає). Дівчата!.. Мене кидаєте?

ДІВЧАТА. — Так ходім! Збирайся й ти!

— Ми подождемо!

— Хутчіше тільки! Біжи, одягайся!

РУЖА. Щоб я з вами пішла? Зараз, зараз!.. (Рух до дверей). Я хутко... (На одну мить завагалася). Стривайте, дівчата... (Тиша, всі уважно стежать за нею).

ДІВЧАТА. Та ми подождемо!

РУЖА. ... Дівчата, а як же тоді наші буряки? Покинемо?.. День-у-день співали їм своїх пісень...

МАРУСЬКА (демонстративно). Га-га-га-а!

РУЖА. Я за буряки, дівчата... Як же воно тепер?..

МАРУСЬКА. Не інакше, як заплачуть за нами, га-а-га-а!

РУЖА (підбігла рішуча до неї). Ти?! Куркулько!

МАРУСЬКА (готова до удару). Ну-ну?!

РУЖА (обурено). Тобі не вдасться одурити дівчат, ні-ні! Ось я гукну товаришку Аузен... У-у, отут у мене пече, клетить мій гнів... О, коли б я вміла вам сказати!.. Кого ж ви слухаетесь, дівчата?!

МАРУСЬКА. Гайда! (І перша затигла пісню; інші підхопили).

Коли б мати не била,
то я б лихо робила,
через гору та в контору
до писаря ходила!..

Пішли шляхом геть.

РУЖА (стоїть якийсь час приголомшена, дивиться услід їм, а потім кидається до Якуба, який присів був на лавку і весь час сидів там закунений). Тату, тату, біжи напередими! Забав їх ведмедем, скрипкою. Вони, мабуть, до контори подалися. (Побігла стежкою до річки).

Назустріч Ружі біжить Настя.

НАСТЯ (ще здаля). Ру-у-жо-о-о!

РУЖА. Хуткіше, Настю!

НАСТЯ. Гукай дівчат — премії роздають!

РУЖА. Ой, як ти довго!..

НАСТЯ. Так під гору. (Підбігає задихана). І премії, і музика, все... І на човнах... О, а ти чого не радієш?

РУЖА (схопила її схвильована за руку). Настусю, ой, якби ти знала...

НАСТЯ. Що трапилось, Ружо?

РУЖА. Біжи, наздоганяй! Дівчата подалися... Отуди, до контори, мабуть!

НАСТЯ. Здуріли чи що? А чого ж не до гурту? Над річкою всі бригади.

РУЖА. Наших Маруська підмовила, — біжи! А я това-ришку Аузен гукну. Хуткіше, Настю, хуткіше! (Побігла далі).

НАСТЯ. Так он яка ти, Марусько... (Побігла, гукаючи, за дівчатами). Агей, ви, макоцвітні, чуєте! Заблудилися чи що? Дів-ча-та-а!..

ЯКУБ (підвівся похмурий і журно похитав услід головою). Отак ти пішла за батьком, отак вернулася до свого роду? Ні, коли вже й моя скрипка не вразила її серця — значить, вертайся, Якубе, сам, — вертайся, тікай, старий, до свого ведмеда, — бо і тебе причарує до землі їхній страшний чародій, бо й тебе потягне на їхні буряки... (Зігнувшись, пішов пригнічений геть на шлях).

Угору по березі біжить знад річки Онися. В руках у неї книжка, прекрасний томик у червоній палітурці.

ОНИСЯ (пишаючись). От премія! Гляньте, який роман мені піднесли! (Заглядає всередину і читає). „Горький, Мати“... Про матір. (Замріяно). А про любов тут є?.. А мусить бути... Бо й мати любила колись... Ох, коли б про любов! Та щоб про таку жагучу, як оця палітурка!.. (Пішла до гуртожитку).

Із своєю премією в руках біжить знад берега Галька.

ГАЛЬКА (пританцьовуючи). От у мене радість, от у мене премія! Трусики, трусики, ще й шовкова майка. Трусики, трусики, ще й шовкова майка. (Спинилась і серйозно). Ви думаєте — під спідницею носитиму? Або під кофтою? Дзуськи. Мене вже навчили, як маю їх носити. (Розсміялася). От якби додому такою заявитися! Фізкультурницею, га? (Пустуючи, перекривляє свою стареньку матір). Свят, свят, цур тобі пек, безстиднице! То це тебе такого сраму у тому радгоспі навчили? А я б їй: сам начальник Політвідділу товариш Федоров звелів, мамо, гартувати своє тіло! Щоб, знаєте... (Розсміялася). Та що там ви знаєте? Ось я як переодягнуся... (Пішла до гуртожитку, але на порозі зустрілася з Онисею). О, і ти тут?

ОНИСЯ (розгублено). І хоч би тобі одна душа.

ГАЛЬКА. А де ж вони?..

Знад річки поспішають Аузен та Ружа.

АУЗЕН. В таку пору, коли буряк потребує стільки робочих рук... (Побачивши дівчат). О, і наші активістки тут. Ну, що — так і прогавили бригаду, га? Ех, ви! Якійсь Марусьці дали себе так обкрутити. Я ж не розірвуся — в мене цілих два десятки бригад...

ОНИСЯ. А що скоїлось?

АУЗЕН. Ходім ось з нами — там побачиш. (Пішли всі шляхом).

Тією ж стежкою пнеться на гору Варка. Вона одягнена у свій найкращий одяг — в широкий барвистий спідниця та у високих штиблетах. Шия в густих разках червоного намиста. Пухнасті шоки горять здоров'ям, а губи — вдоволеною усмішкою. Довгі коси з синіми косничками довершують цей барвистий образ степової українки. В руках у Варки жовтогогарячий, з червоними хвилястими смугами, шовковий шарф. Плавко розгойдуючись, вона грає ним на сонці, розмахує або заглядається в нього і тулить до щокі

Пливе тихо, кокетуючи, співає, шаслива, радісна.

Ой, там за яром брала дівка льон
та забула пов'язати, —
ой, недалеко мій милий од мене,
ніким йому наказати!

Ех, Василю! Коли б ти знав, коли б ти хоч одним вухом почув про мою славоньку! Сам директор — за ударну, каже, роботу... І — тиць мені в руки оцей шарф. Матінко, як я там не згоріла! А люди дивляться, а хлопці плещуть у долоні, а музика грає!.. Ні, не лізнаєш ти своєї Варки, Василечку, коли я восени вернуся в село. Штиблети нові! (Тупнула ними). В ощадкасі сума, шарф із туркестанських шовків, аж пече на голові... (Затанцювала підспівуючи). Ох, ти, шарф, ти мій шарф, та ще й шовковий!.. (І раптом, згадавши, спинилася). От здивую дівчат! (Біжить до гуртожитку). Дів-ча-а-та-а! Чи вас просити?.. (Заглянула в двері і здивовано). Нема. Де ж це їх мара носить? (Оглянулась). А-га-га, чи, бува, не вони? Вони! Ну, ти подумай... (Біжить до них шляхом, піднявши вгору шарф). Дівчата, гляньте, з туркестанських шовків!..

В короткий спокій лунко увірвалася пісня. Чистий Сергіїв голос високо змахнув у повітрі, радістю і силою повіяло від нього.

Тихий вітер гонить
Колосисті хвилі.
Тихий шелест бродить
По радгоспній ниві.
Тихим степом лине
Пісня тракториста, —
Співом оживилась
Нива колосиста.

(Муз. М. Коляди)

Співаючи, з букетом гарячих маків у руках, входить чисто зодягнений Сергій. Оглядається здивований. Обриває пісню.

СЕРГІЙ. Що ж це таке? І тут її немає. (Заглянув у гуртожиток). Хм... Чудасія! Поки знайду її, то й маки зав'януть. (Намірився сісти, але чує — хтось іде. Виглянув і з хитрою усмішкою заховав букет за спину).

Поспішає Ружа. І радість, і обурення перемішалися в її поведінці. Говорить захлинаючись та поспішаючи.

РУЖА. Розумієш — дівчата повірили Марусьці, що їх хочуть розтикати по чужих бригадах, що їх ненавидять, що їх хочуть здихатися... Отой дурак — новий бригадир — загнув був учора. Нагримав учора на дівчат, каже — вас би всіх до одної треба погнати вслід за Семизубом. Ну, а в Маруськи свої плани. Вона й схопилася за це. Підбурила дівчат, обкрутила їх, залякала... І драла з ними із радгоспу.

СЕРГІЙ. Та не може того бути! Невже пішли?

РУЖА. Е, не вдалося. Підоспіли наші. А товаришка Аузен в пух і прах розбила всі Марусьчині брехні. (Розсміялась). Та ще прибігла Варка з своїм шарфом. Куди там! Шарф так і увібрав їхні очі в себе. Розглядають, дивуються. А Варка одно регоче з них... Так, розумієш, дівчата мало не обірвали на Марусьці її патлів.

СЕРГІЙ. Значить, погнали її від себе?

РУЖА. Куди там! Більше не каламутитиме. Разом з Софією. Тепер Варка танцює. І всі танцюють. Раді!

СЕРГІЙ. І ти рада?

РУЖА. Щеб пак! Настю тепер нашим бригадиром призначено. Не віриш? От робитимемо! І нехай тепер начуваються оті бригади, — всіх обгонимо!

СЕРГІЙ. Значить, я саме в пору приніс оцей - о... (Показує за спиною) ...букет.

РУЖА (приємно вражена, простягла руку до букета, але раптом, мов обікшись об квіти, сіпнула її назад від них; холодна тінь пробігла по обличчю). Може це не мені?

СЕРГІЙ (здивовано). О, а кому ж?

РУЖА (ніяковіючи). Хіба я знаю?

СЕРГІЙ. Тобі, тобі, моя... (Хотів обняти, але осікся, побачивши її похнюплену). О - о, що трапилось? (Пауза). Невдоволена, може? Ти ж сама казала: трохи любиш, блаженські маки приноси, дуже любиш — червоні, а любиш жагуче — гарячі щоб приніс. Ну, от я й приніс. Гарячіших у всьому степу не знайдеш, — глянь!

РУЖА (кидається хлопцеві на груди). Ой, яка я щаслива, Сергію і

СЕРГІЙ. Ага, думаєш тільки ти?

РУЖА (заглядає йому усміхнена в вічі). А зі мною хто й зна що творилося недавно. Ви пішли тоді вдвох... А я одна... Та ще ота клята Маруська підкинула жару. Ні, ні, ти не смійся.

І мовчи. Я говоритиму сама за своє щастя. Я говоритиму, я!.. О, який жаль, що немає тут моєї старої неньки, Ні, нехай би весь мій знедолений рід, нехай би всі цигани збіглися глянути на свою непокірну Ружу. Всіх обняла б, усіх напоїла б своєю буйною радістю!.. А от і музика. (Наслухається).

СЕРГІЙ. Може, пішли б звідси?

РУЖА. Ні-ні, я хочу зустріти їх. Дівчата ж вертаються. Ти розумієш, Сергію?.. Мої подруги. І ти вернувся, і вони вернулися. А тільки батько...

СЕРГІЙ. І батько ще вернеться. Ще він на своїй звучній скрипці грає нашому щастю!..

Радісною юрбою вертаються дівчата. Їх очолює чубатий гармоніст. Нахиливши голову, завзято витинає він веселого козачка — такого моторного, такого жагучого, що Варка ледве встигає за його шаленим темпом. У танцюристки в руці той же жовтогарячий шарф, яким вона рвучко метляє собі над головою. Обіч ступає Аузен.

ВАРКА (востаннє тупнувши ногою). Во, що значить з туркестанських шовків, — так сам мене, капосний, і несе!

ЗАВІСА

ВЕЛЕТЕНЬ

Георгієві Дімітрову

Карлики в країні володіли,
Сіяли спустошення і страх...
Карлики страшним судом судили
Спійманого велетня в горах.

Велетень ходив по їхніх далях,
Він повітрям дихав, їв і пив.
Але він був велетень. Спіймали
Карлики, і суд його судив.

Ніби він був одчайдушний злодій,
Ніби наробив багато зла,
Ніби він спалив у дикій зlobі
Палац карлицького короля.

І його схопила раптом варта,
Ноги закували в кандали,
Не дали ні їсти, ані спати,
І тепер до суду привели.

Суд іде. Пігмеї там суддями,
Вартові стоять перед дверями...
Судді перелякані і злі
Сіли при брунатному столі.

Дише злістю карликовий люд,
Днем і ніччю засідає суд.

Велетень стоїть перед судом —
Із країни велетнів людина,
Він у божевільній цій країні
Кожним рухом підіймає гром...

Але не палій він цього дому, —
Не палив, нащо його палить?

Він серця запалить...

Постріл грому
Вдарить. І цей палац полетить
Разом з карликами в невідомість...

Розкуються сковані титани —
Ліліпутами закутий люд —
Ланцюги порвуть і разом встануть,
Кодло карляче з путі зметуть.

Дише злістю карликовий люд,
Днем і ніччю засідає суд.

Суд судив і присудив охоче:
Вийняти його прозорі очі,
Вирвати у велетня язик,
Щоб на всесвіт не рознісся крик,
Щоб не чули люди і світи,
І самі пігмеї не дрижали б...
Потай вбити, знищити без жалю:
Вбитий, мов, при спробі утекти...

І ось ніби дуб над травою росте він.
Раптом із місця підводиться велетень,
І судді дрижать, як шакали, як пси.
Підсудний суддею стає над усіх...

І спадають з ніг його окови...
З мужністю незнанною ніде —
Гронове, всеспалююче слово
Виривається з грудей.

Він говорить, і це слово нищить,
Пригина як смерч його суддів, —
Він говорить, що давно колись ще
Вчений Галілей на світі жив.

І його пігмеї осудили
За високі думи і діла,
І його спалить вони звеліли,
Бо сказав він всьому світу сміло,
Що круг сонця крутиться земля.

Але він із вогнищ інквізицій,
Полум'ям обнятий, стоячи,
„А все таки земля вертиться!“
Слово правди із вогню кричить.

І не вмер він. Карлики, дивіться :
Мені теж не вмерти, не старіть ...
Колесо історії вертиться,
І над світом сходить знак Зорі.

Ти даремно дике й злобне племя
Землю намагаєшся спинить.
Крутиться земля!
І рушить землю
Плем'я велетнів, яких не вбить !

Іх не можна вбить !
Над суддями нікими
Слово виривається у світ.
Велетень з блискучими очима
На трибуні лейпцігській стоїть.

І йому пігмеїв злоба люта
Падає під ноги ніби тля,
Повертає велетень закутий
Очі й серце в напрямі Кремля.

Те, що у в'язниці тільки сниться,
Раптом обернулось на яву —
Кида погляд в хмари ...

Дивні птиці
Над розбитим судищем пливуть
І знижаються.

Пілот виходить,
Пославець землі літан - людей
Забирає велетня, і згодом, —
Вже летять через ліси і води
У країну велетня - народу,
Де живе воскреслий Галілей.

Є Москва у світі ...
Там у ній —
З велетнями велетень живий ...

Харків, 1935

НА ВСЬОМУ МОЯ РУКА

Матір'ю — чудесно бути,
Як на тебе ждуть верстати,
Як тебе рушниця кличе
І пшениця золота.

Дві руки ти маєш, мати,
Щоб тобі героєм стати,
Щоб дитяче мити личко
І заводити літак.

Матір'ю — чудесно бути...
Від просторів незлічимих,
Від усіх скарбів країни
Віддають тобі ключі.

Материнськими очима
Ти усе пильнуєш, мати.
Теплу руку твою знати
У країни на плечі.

Як тепліє слово „мати“,
Де дітей зовуть зірками,
Де дитячий сміх веселий
Радість викував твою.

І під теплими руками
Спів підноситься крилатий
Й небо близько, наче стеля —
Бачиш — руку подаю.

Як тепліє слово — „мати“
Тут!
У нашому краю!

З єврейської переклала
Марія Пригара